

SZEMLE

IDEGEN NYELVŰ MAGYAR FOLYÓIRATOK

AZ ELSŐ VILÁGHABORÚ ELVESZTÉSE s a magyar állam széthullása ébresztette rá a magyar közvéleményt s a megmaradt országcsont felelős irányítóit arra, hogy mennyire nem ismeri Európa Magyarországot és a magyarságot. A dualisztikus korszak magyar értelmisége alig méltatta figyelemre azt a szívós és jól szervezett propagandamunkát, amelyet a monarchia háttérbe szorított nemzetiségei folytattak nyugaton a monarchia léte s benne a két vezető népelem, a német és magyar ellen. Ennek a munkának az élén a csehek jártak, akik a magyar-osztrák kiegyezés által kismizmizve érezvén magukat, kíméletlen hadjáratot indítottak a nyugati közvélemény, elsősorban a franciák monarchia-ellenes befolyásolására. Franciaország önként kínálkozott szövetségessel: 1871 után keleten kereste a nagyranőtt németiséget ellensúlyozó erőt, az „anti-germán koefficienst“, s mivel a monarchia hivatalos külpolitikáját s vele a német és magyar népelemet a szövetségi szálak mind szorosabban a német birodalomhoz kapcsolták, magától értetődően fogadta el a dualizmus ellenségeinek bizonyuló nemzetiségek felkínálkozását.¹ A román és a szerb propaganda szálai is egyre sűrűbbre szövődtek nyugat felé s a monarchia nemzetiségeinek ügye az egész nyugati világ érdeklődését felkeltette, amikor tehetséges és ügyes szószólója, Scotus Viator megkezdte tevékenységét. A világháború alatt a propaganda elérte a tetőpontját, Franciaország learatta dunatáji kapcsolatainak gyümölcseit, a béketárgyalásokon irányító szerephez jutott s a monarchia területének újjárendezésénél rajta keresztül szinte korlátlanul érvényesülhettek a magyar-ellenes igények. A magyarság a háborúból nemcsak területében, de jóhírében és becsületében is megcsönkítva került ki: a háború felidézésében és a nemzetiségek elnyomásában elmarasztalva előről kellett kezdenie mindent, hogy magát rehabilitálja és igazi mivoltában mutatkozzék meg a nyugat előtt.

Égető szükség volt az öngazolásra annál is inkább, mert a nagyranőtt szomszédok a fiatalság lendületével és aggálytalanságával építették tovább a rágalmak falát a szűk térre szorított magyarság köré. Bár céljukat reményeiken felül elérték, a szerzemény biztosítása s az ítélőbírák szerepét játszó hatalmak lelkiismeretének elaltatása miatt jól kiépített propagandaszervezetük fokozódó energiával dolgozott tovább. A magyar felvilágosító tevékenységnek ezzel szemben nemcsak a győztes hatalmak ellenséges közönye állott az útjában, hanem a tönkrement ország szánalmas szegénysége is.

A Trianon utáni évtizedek kulturpolitikája mégis tiszteletreméltó erőfeszítéseket tett, hogy ne csak hangoztassa a magyar kulturfölényt a szomszéd népekkel szemben, hanem annak bizonyítékait meggyőző formában a világ elé is tárja. A magyar tudomány külföldi kapcsolatainak a megszervezése, a magyar irodalom útnakindítása nyugat felé ezekben az évek-

¹ A Franciaországban kibontakozó cseh propagandára s a francia történettudomány fokozódó monarchiaellenességére tanulságos olvasmány *Baráth Tibor* tanulmánya a Századok 1937. évfolyamában. (A dunal táj a francianyelvű történetírás tükrében, 1871—1935.)

ben történt s az ekkor lerakott alapokon már nagyobb nehézségek nélkül épülhettek ki a harmincas évek fejlettebb, gyümölcsözőbb nyugati kapcsolatai.

A MAGYAR ÜGY KÜLFÖLDI TERNYERÉSE a külföldet járó magyar tudósok, az ösztöndíjasok csapatai és a Magyarországot ismertető könyvek mellett nem kis mértékben az idegen nyelveken megjelenő magyar folyóiratoknak köszönhető. A folyóiratnak a könyvvel szemben való nagyobb mozgékonytsága, az aktuális követelményekhez való alkalmazkodása lehetővé tette, hogy abban a széles fronton folyó háborúban, amelyet a magyar szellem a nyugat megnyeréséért folytatott, elsőrendű fegyverként használják fel. A folyóirat sokoldalúbb, a széles tömegek számára hozzáférhetőbb, a különböző rétegek színvonalához is hajlékonyabban tud alkalmazkodni s a magyar kulturdiplomácia, amely Trianontól kezdve hivatalosan is, de különösen néhány lelkes, önzetlen magánembernek az odaadó munkája nyomán mind nagyobb területekre terjesztette ki hatókörét, jó támogatást kapott az idegen nyelvű magyar folyóiratokban.²

A magyarság nemismerését nemcsak azoknál a népeknél panaszolhattuk fel joggal, amelyek a távoli Nyugateurópában éltek. A magyar-német kulturális kapcsolatok nyugtalanlelkű, izzó tettvággyal eltöltött apostola, *Gragger Róbert* sok személyes tapasztalat alapján írta az *Ungarische Jahrbücher* megindulásakor 1921-ben, hogy még a tanult németeknek a magyarságról való elképzelése is egész sereg félreértésből tevődik össze. Ezért tűzte ki folyóirata céljául, hogy a magyar tudományt kiszabadítsa a nyelvi elszigeteltség béklyóiból s kaput nyisson a magyar nyelvre, történelemre és kultúrára vonatkozó kutatások eredményének Németország felé. A folyóirat első számában közölt munkaterv jóval több a hasonló kezdeményezések szokásos programadásainál. Szerepel benne az antropológiai és néplélek-kutatásoktól kezdve a történelmen, jogon át a közgazdaságig a tudományok minden ága; külön kiemeli a jellegzetes magyar államművészet vizsgálatát és a finnugor-indogermán rokonságnak nyelvtudományi alapon való kutatását, mindenütt fontosnak tartja a magyar kultúrának az egyetemes európaival, különösen pedig a némettel való összefüggéseit. S ehhez a programhoz a folyóirat közel negyedszázados fennállása alatt mindig hű is maradt. *Gragger* korai halála után irányítása *Farkas Gyula* kezébe került, aki elődjéhez hasonlóan a magyar tudományosság tükröképpé igyekezett a lapot kifejleszteni. Az egy-egy problémakör köré csoportosított füzetek a legjobb magyar tudósok tollából hozták a magyar tudományos kutatások eredményeit, gyakran szóhoz jutottak azonban német szakemberek is s a német tudomány mai délkelet-európai szaktekintélyei közül nem egy tartozott az *Ungarische Jahrbücher* fiatal berlini szerkesztőgárdájához. Ma is az egyetlen folyóiratunk, amely a német tudományos körök teljes bizalmát élvezi s ezt hűvös tárgyilagosságával, a tárgykörében és hangjában egyaránt megnyilvánuló emelkedettséggel és a propagandafogások kerülésével érte el. Bibliográfiai összeállításai, amelyek igyekeznek a lehető teljes magyar tudományos termelést felölelni, a délkeleti problémákkal foglalkozó német tudósok számára nélkülözhetetlenek. Elterjedettsége ennek megfelelően kielégítő: a német birodalom minden tudományos intézményében megtalálható, a berlini egyetemi magyar intézet barátainak társaságán, majd az 1940-ben alakult Német-Magyar Társaságon keresztül pedig eljut a társadalom művelt

² A magyar kulturdiplomácia irányelveire I. annak legeredményesebb munkásától, *Hankiss Jánostól*: A kulturdiplomácia alapvetése. (Aktuális problémák 8. füz.) Budapest, 1937.

rétégeben azokhoz is, akik a magyar kérdések iránt érdeklődést tanúsítanak.

Vegyesnyelvű folyóiratnak indult, de 1942-ben teljesen németnyelvűvé vált a budapesti tudományegyetem kelet európai intézetének a folyóirata, az *Archivum Europae Centro-Orientalis*. Létesítését 1935-ben az a felismerés tette szükségessé, hogy Közép-Kelet Európa politikai és gazdasági jelentőségének növekedésével ez a térség mindinkább bekerült a tudományos érdeklődés előterébe s Magyarország számára multja és elhelyezkedése egyaránt parancsolóan írta elő, hogy a tudományos kutatásokból az őt megillető részt kivegye. Az Archivum érdeklődési területe így jóval szűkebb lett, mint az Ungarische Jahrbücheré s magatartása is határozottabb, mert a délkelet európai tér politikai feszültsége természetesen éreztette hatását a tudományos kutatásra is és a magyar kutatóknak nem egyszer kellett szomszédaink politikai elfogultságától vezetett tudásaival szembeszállni. Elévülhetetlen érdeme a *Lukinich Imre* irányítása alatt álló folyóiratnak, hogy lehatolt a magyar-román kérdés vitaanyagának a gyökeréig s azt tudományos feldolgozásban s elfogulatlanul csoportosítva a világ elé vitte. A lap körül alakult ki az erdélyi problémát feldolgozó fiatal tudós kör, benne láttak napvilágot *Gáldi László*, *Tamás Lajos*, *Knieszsa István*, *Elekes Lajos* idevonatkozó legjobb munkái, itt világította meg *Alföldi András* a Kárpátmedence római kori történetét, *Deér József* Magyarország államjogi helyzetének tisztázásában szerzett nagy érdemeket a magyar-horvát közjogi viszony gyökereinek és a magyar királyság megalakulása körülményeinek a vizsgálatával s itt láttak napvilágot *Hadrovics László* példászerűen tárgyilagos dolgozatai a magyarság és a déli szlávok kapcsolatainak köréből.

A nemzetiszocialista Németország politikai jelentőségének növekedésével új értelmet nyertek a magyar-német kulturális kapcsolatok is, a politikai síkon való együttműködés pedig kívánatossá tette olyan orgánusok életre hívását, amelyek szélesebb német rétegek számára is lehetővé teszik a magyarság helyes megismerését. A két nép ilyen értelemben való közelebbhozására alakult meg 1940-ben a Magyar-Német Társaság s indult meg *Ungarn* címmel a Társaság havi folyóirata. Szerkesztőinek, *Pukánszky Bélának* és *Gál Istvánnak* tárgyismerete és lelkes munkája rövid idő alatt olyan színvonalra emelte a lapot, amelyen valóban tökéletesen elegendő tesz rendeltetésének. A magyar tudományos kutatás eredményei népszerűsítő színvonalon kerülnek bemutatásra benne, a történelmi problémák során különösen a magyarság európai hivatásával s a magyar-német kapcsolatokkal összefüggő kérdések szerepelnek sokat, de a magyar föld, nép, társadalom, gazdaság bemutatására is bőségesen van hely. Elsősorban azonban az a körülmény biztosít nagy jelentőséget az *Ungarn*nak, hogy az egyetlen németnyelvű folyóiratunk, amely a klasszikus és a mai magyar irodalom legjobb alkotásainak tolmácsolását is feladatának tekinti. *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany*, *Ady*, *Tompa*, *Reviczky*, *Babits*, *Kosztolányi*, *Móra*, *Krúdy*, *Móricz* mellett a ma élők, *Illyés*, *Nyirő*, *Márai*, *Erdélyi József*, *Mécs László*, *Szabó Lőrinc*, *Cs. Szabó*, *Németh László* alkotásai jutottak el benne a német közönséghez olyan fordításban, amelyért a szerkesztő fizlése vállal kezeséget. Szemierovata hú tükre a magyar-német viszonylatban megjelenő műveknek és kulturális eseményeknek. Elterjedtségét a Német-Magyar Társaság birodalmi szervezetei is előmozdítják azáltal, hogy tagjaikhoz rendszeresen eljuttatják.

A politikai és kulturális kapcsolatoknál talán még fokozottabban elmélyült a viszony gazdasági téren Magyarország és a német birodalom között. A német felemelkedés gazdasági következménye az lett, hogy a birodalom Délkelet európai országait csaknem teljesen a maga érdekkörébe vonta be, de ennek a helyzetnek a tartóssá tétele és továbbfejlesztés-

tése érdekében a német szaktudomány is nagy apparátussal dolgozta ki az új gazdasági rend elméletét. A gazdaságelméleti kérdések tisztázása az új gazdasági térség többi állama részéről is fontos feladat volt s szükségesnek látszott, hogy Délkelet-Európa gazdasági jövőjének kialakításánál Németország mellett a többi érdekelt is hallassák szavukat. Ennek a felismerése hívta életre 1941 nyarán a *Donaueuropa* című folyóiratot, amely Középeurópa egyik legképzettebb közgazdaságelméleti szakemberének, *Surányi-Unger Tivadarnak* a szerkesztésében a dunai államok gazdasági és társadalmi problémáinak feldolgozását tűzte ki feladatául. Már a cím is szimboluma annak a szemléletnek, amellyel a folyóirat a kiválasztott problémakört nézi: a Dunatájat a folyó egységgé kapcsolja össze, maga a táj azonban átmenet Kelet és Nyugat között, így a táj problémái is közösek, nem határolhatók azonban el a szomszédos tájaktól, hanem azokkal is szerves összefüggésben vannak. Ennek a felfogásnak az értelmében a folyóirat cikkei is a táj gazdasági és társadalmi problémáinak összefüggéseit világítják meg s különösen azoknak a kapcsolatoknak szentelnek nagy figyelmet, amelyek a dunai államokat Németországhoz fűzik. Magyar szerzők mellett a legjobb német szakemberek cikkei találhatók meg a lapban, de bőségesen szóhoz jutnak a szomszédos népek, a horvátok, szlovákok, bulgárok, románok és albánok képviselői is. Így a Donau-európa gazdasági és társadalmi területen fontos tényezője a dunatáji kis népek annyira kívánatos megértésének és együttműködésének. Olvasottsága jelentős: Németországban eljut a politikai és gazdasági élet legfontosabb személyiségeihez is, de nagy a tekintélye a többi szomszédos állam szakköreiből is.

Könnyebb műfajú, de talán a legelterjedtebb németnyelvű magyar folyóirat a *Marjay Frigyes* szerkesztésében megjelenő *Das schaffende Ungarn*. Ez az ötödik évfolyamában járó képes riportlap a mindennapi magyar életből közöl aktualitásokat a legszélesebb rétegek számára, helyet kapnak benne a politika, a háború, a gazdasági élet, a képzőművészetek, színház, film és sport, sőt a könnyű szépirodalom is.

A felsorolt folyóiratokban többé-kevésbé ismertetésre kerültek a magyar tudományos kutatások eredményei is, rendszerességgel és részletesen azonban talán csak az *Ungarische Jahrbücher*-ben. A magyar tudományos eredményeknek a külfölddel való rendszeres ismertetésére indította meg a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége 1943-ban a *Litteraria Hungarica* című negyedévenként német nyelven megjelenő bibliografiai folyóiratot. Tekintve, hogy a természettudományi irodalom eredményeinek idegen nyelven való ismertetése rendszeresen folyik, az új folyóirat csak a szellemtudományokra korlátozta figyelmét. Jelentősége, hogy nemcsak a kiválasztott tudományterületek részletes bibliográfiáját adja, hanem azokról összefoglaló beszámolókat is közöl, amelyekben kitűnő szakemberek értékelik ki a kutatásokban fejlődést jelentő mozzanatok.

NEMETORSZÁG MELLETT nyugat felé Olaszország volt a másik állam, amely a békekötések utáni években nem fogadta gyanakvással vagy ellenszenvvel a magyar közeledést. A történelem századai során a magyarság nemcsak a latin kultúrával kapcsolódott össze elválaszthatatlanul, hanem politikailag, gazdaságilag és az egyházon keresztül is számtalan szál kapcsolta az olasz félszigethez. A 19. század folyamán a politikai kapcsolatok kölcsönös rokonszenvvé mélyültek el, amit a világháború intermezzoja sem tudott tartósan megszakítani. A monarchiából kivált Magyarország közeledését Olaszország a régi barátsággal fogadta, a közeledés kezdeményezőinek itt nem is kellett úttörő munkát végezniök, mert az olasz társadalom sokkal többet tudott Magyarországról, mint általában

a nyugati népek. A Magyar-Olasz Társaság már 1921-ben megindította a *Corvina* című folyóiratot, amely *Berzeviczy Albert*, *Gerevich Tibor* és *Zambra Alajos* irányítása alatt főleg a történelem, irodalom- és művészet-történet problémáit ismertette az olasz olvasóközönséggel. Különösen az olasz-magyar történelmi kapcsolatok gazdag multja bizonyult kimeríthetetlen forrásnak a folyóirat írógárdája számára. A fasiszta Olaszországgal való politikai barátság elmélyülése természetesen a kulturális kapcsolatok fokozódását is magával hozta. A *Corvina* 1938-tól új sorozatban, az addigi szerény terjedelem helyett havi füzetekben jelenik meg, kibővülve szép-irodalmi, művészeti és kritikai rovatokkal. Ugyancsak a politikai kapcsolatok elmélyülése és a háborús együttműködéssel párhuzamos gazdasági érdekközösség hívta életre 1941-ben a *Rassegna d'Ungheria* című havi folyóiratot. A *R. Mosca* által szerkesztett lap érdeklődési köre inkább az aktuális politikai, gazdasági és társadalmi problémákat öleli fel, s cikkei jobbra az ezeken a területeken bekövetkezett eseményekkel, változásokkal vannak kapcsolatban. Változatos tartalmából jelentősek a különböző szemle-rovatok, a napi eseményeket naptárszerűen összefoglaló krónikák s az okmánytár, amely a nemzetközi kapcsolatok jelentősebb aktáit gyűjti össze.

Német és olasz földön aránylag nem ütközött nagy nehézségekbe a magyarság megismertetésének a munkája s talán csak az anyagi nehézségek okozták, hogy az csak a legutolsó években bontakozott ki a régóta kívánatos méreteken. A nyugati államokban, Franciaországban és Angliában azonban az anyagi nehézségekhez még az az ellenséges hangulat is járult, amely a háborúból maradt vissza s amelyet csak növelt ellenségeink ügyes és eszközökben nem válogatós propagandája. Francia földön a *Revue des Études Hongroises* megindítása (1923) volt az első kísérlet a magyar tudományos problémák rendszeres ismertetésére. Az Akadémia égisze alatt kiadott folyóirat szerkesztésében *Eckhardt Sándor* és *Baranyai Zoltán* irányítása mellett a francia kultúra magyarországi híveinek a legjobbjai (*Müller-Molnos Lipót*, *Hankiss János*, *Birkás Géza*, *Bárczy Géza* stb.) vettek részt. Tárgyköre felölelte a szellemi tudományok egész területét: a filozófia, filológia, történelem és irodalom köréből hozott tanulmányokat, kiegészítve krónikával, kritikai rovatval és a francia nyelvű, magyar vonatkozású irodalom bibliográfiájával. Bő teret szán a finnugor nyelvészeti és néprajzi kutatások ismertetésének is. A 30-as évek végén a folyóirat beszüntette megjelenését; örökébe 1943-ban a *Revue d'Histoire Comparée* lépett, azonban teljesen új, az idők és a körülmények követelményeihez alkalmazott célkitűzésekkel. A szerkesztés munkáját: *Eckhardt Sándor*, *Lajti István*, *Kosáry Domokos* és *Benda Kálmán* végzik, s az *Études Hongroises* új sorozataként megjelenő folyóirat lapjain elsősorban történeti tanulmányok látnak napvilágot. Csak részben célja azonban a magyar történettudomány eredményeinek francia nyelven való ismertetése: a Kárpát-éropa fogalma alá tartozó, nemcsak gazdaságilag és geopolitikailag, de történetileg is összefüggő tájat választotta ki vizsgálódási tárgyául s ezzel olyan magasrendű célkitűzést igyekszik megvalósítani, amilyennel az európai folyóiratok munkaprogramjaiban nemigen találkozunk. Ebben a munkában a szerkesztőség szorosan együttműködik a Gróf Teleki Pál Tudományos Intézettel és a párisi Magyar Tanulmányi Központtal. Az 1943-as évfolyam — amely mint az *Études Hongroises* XXI. kötete jelent meg — a legszebb reményekre jogosít a kitűzött célok elérését illetően. A vaskos kötet tanulmányai a Kárpátok vidékének csaknem valamennyi népével kapcsolatban tudnak olyan szempontokat felvetni, amelyek a tájegység szervez. összetartozása mellett szólnak. A magasszínvonalú kritikai rovat mellett nagyjelentőségű újítása a folyóiratnak a terjedelmes kárpát-éropai bibliográfia, amely a lehető

teljességgel adja a kárpáti térségre vonatkozó 1942-es irodalmat, az idegen nyelveken megjelent munkákat is.

A magyar-francia kultúrkapcsolatok másik jelentős irodalmi szerve, a budapesti Francia Irodalmi Társaság folyóirata, az 1908-ban alapított *Revue de Hongrie* az egyetlen volt az idegen nyelvű magyar folyóiratok közül, amely megszakítás nélkül át tudta vészelni a háborút és a forradalmakat. A jobbára irodalommal, valamint aktuális politikai és gazdasági kérdésekkel foglalkozó lap korábban *Huszár Vilmos*, 1931-től pedig *Ottlik György* vezetése alatt állott, 1932-től *Nouvelle Revue de Hongrie* cím alatt jelent meg a legutóbbi napokban történt betiltásáig. 1933 óta Balogh József szerkesztette, akinek ambiciózus és ötletes irányítása alatt a folyóirat terjedelemben megnőtt, tartalomban és célkitűzésekben megváltozott. Helyet kapott benne a magyar tudománynak úgyszólván minden ága: ami újat a tudományos kutatás Magyarországon felszínre hozott, a *Nouvelle Revue de Hongrie* rövid idő múlva közvetítette lerövidítve és közérthetően összefoglalva a francia nyelvű olvasóközönség számára. Allandó helyük volt benne ezenkívül Magyarország aktuális kulturális, gazdasági és politikai problémáinak, sőt a szomszédos népekről is számos tárgyilagos tanulmány jelent meg benne. Fontos szerepet töltött be azáltal is, hogy állandóan hozott szemelvényeket a jelenkori magyar irodalomból s ezáltal alkalmat nyújtott a francia olvasóközönségnek a magyar irodalommal való közelebbi ismerkedésre. Francia íróknak is gyakran alkalmat nyújtott arra, hogy a dunavölgyi kérdésekhez hozzászóljanak.

Bár az angolszász világ felé is megindult már a húszas években a magyar felvilágosító munka és jelentős eredményeket ért el az angol nyelvű közvélemény kedvező irányban való befolyásolása terén, csak a 30-as évek közepén indult meg olyan folyóirat, amely a magyar ügyet angol nyelven külsőben és tartalomban méltóképpen képviselte. Az 1936-ban megindult *The Hungarian Quarterly* ugyancsak *Balogh József* irányítása alatt magas színvonalon megírt tanulmányokkal igyekezett az angolszász világ érdeklődését a Dunavölgye problémái felé fordítani. A jellegzetes angolszász gondolkozásmódra alkalmazva adta körülbelül azt, amit a *Nouvelle Revue de Hongrie*, amellet sokat tett a magyar-angol és magyar-amerikai történelmi és kulturális kapcsolatok tudatosításáért. Neves angol közírók is megszólaltak lapjain s amikor a háború a folyóirat munkáját az angolszász államokban lehetetlenné tette, az angol világnyelv segítségével a háborún kívülmaradt semleges államokban próbálta a magyar ügyet szolgálni.

A MAGYARSÁG MEGISMERTETÉSEET SZOLGALÓ külföldi szervek és az ismertett idegen nyelvű magyar folyóiratok természetesen még csak kis töredékét végezték el annak a munkának, amely feladataik közé tartozik. Hatásuk azonban már így is érezhető: a külföldet járó magyar ugyan még ma is a balítéletek egész tömegével találkozik mindenfelé az ország határain kívül, egyre gyakrabban akadnak azonban már jószándékú külföldiek, akiknek helyes fogalmaik vannak a magyarságról, földjéről, multjáról, kultúrájáról, az európai civilizációnak tett szolgálatairól. Az első lépéseken mindenesetre már túl vagyunk: a külföldi, akinek érdeklődése felébredt hazánk és népünk iránt, tud már olyan könyveket és folyóiratokat találni, amelyekből érdeklődését a valóságnak megfelelő adatokkal elégítheti ki. S ezeken az alapokon már könnyű lesz tovább építeni akkor, amikor a kifáradt és megbékélt népek ismét megnyitják egymás előtt határait és lelküket.

BARTA ISTVAN

PARASZTNÉPÜNK MULTJÁNAK FELTÁRÁSA

(Befejező közlemény)

NYOMON KÖVETVE parasztságtörténelmünk első másfélszázadának erőfeszítéseit és eredményeit, sorra kibontakozott előttünk a felvilágosodás eszméit hirdető történetírók, majd egy kisebb, átmeneti jellegű csoport (Podhradczy, Preyer, Péczely), azután, nagyjából a századforduló tájáig, a liberálisok s a pozitivisták munkássága. Időben a felvilágosodás hatása öleli át a legnagyobb távolságot (kb. 1720—1828); történettudományunk ekkor csak alakulóban van még, s így sokkal nagyobb hézagok ékelődnek e száz esztendő próbálkozásai közé, semhogy iskolaszerű, szerves kapcsolat fűzhetné össze őket. Egyben mindenesetre megegyezik valamennyi: abban, hogy a humánnum elvi magaslatáról s a haladás eszméjétől elbűvölten tekint a multba — s mivel ott a természetjoggal ellenkező állapotokra talál, nem habozik öntudatosan pálcát törni a „sötét“ jobbagysors s a hagyományos kötöttségek fölött. Ez a folytonosan visszaható alaphang azután egyénenkint kap különböző árnyalást. Ritka kivétellel, ha annyira háttérbe szorul, hogy nem torzíthatja el az egészséges történeti érzék szavát (Pfahler): többnyire, erőteljes fokozással, a felvilágosult állami beavatkozás dicsőítésébe (Jankovits), esetleg a vallási fanatizmus kárhoztatásába (Kovacsóczy) torkollik. Hasonló crescendo-val harsogja túl a szabadságeszme dübörgése a rendi felfogás gyérülő hangfoszlányait azon a kis csoporton belül, melynek munkássága a felvilágosodástól a liberális irány felé vezet.

Valamennyi közül ez utóbbi iskola profilja domborodik elénk a legkézzelfoghatóbb vonásokkal. Megfigyelhettük a liberális történetírók hajlandóságát arra, hogy a szabadságeszme kibontakozásában lássák a história legfőbb tartalmát, s a romantikus-nemzeti köntösbe öltöztetett fejlődést a függetlenség eszményéhez mérve, teleológikusan magyarázzák. Annál idegenebb a pozitivistáktól a tények bármiféle hangzatos aláfestése; végső céljuk —: exakt természettudományos törvények megállapítása révén a jelennek urává lenni — sokkal távolibb annál, semhogy továbbjuthatnának e törvények építőköveinek: empirikusan észlelhető tényeknek összeszedegetésén. Minél több új, pozitív adatot felkutatni s szinte megmérhetően, leltározhatóan közzétenni: ez a gyakran öncéllá lett mechanikus törekvés hatja át ennek a technikai haladástól megmámorosodott kornak számos kutatóját. Am hiába minden anyaggyűjtő buzgalom: a mult csak nem támadt fel önmaga által; azt a jobb belátást sikerült ugyan meggyökereszetni, hogy adatok híján nem lehet történelmet írni, erőre kapott a tárgyilagosság is a liberális szubjektivitás ellenében — de túl mindezen, ott leskelődött a pozitívizmus két eredendő hibája: a kvantitatív, anyagias szemlélet s fától erdőt nem látó, szétforgácsoló specializálódás.

A LIBERALIZMUS BETETŐZÉSE

NEMCSAK A KÖZÖNSEG nem tudott megbarátkozni ezzel a száraz, elvonatkozó történetfelfogással: idegenkedtek tőle azok a historikusok is, akik nem tévesztették szem elől a történelem nevelő hatását. Hiába hangoztatta Pauler Gyula, a pozitivisták programadó teoretikusa, hogy a matematika tudománya sem ismer szabadelvű szellemet: a liberális eszmék virágzását nem fagyaszthatták le ilyen jőzőn, rideg fuvallatok sem.

A liberalizmus tovább hódított parasztságtörténetíróink körében a maga minden vonzóerejével és gyengeségével; torzító szemléletétől nem menekedhettek legnevesebb képviselői sem, *Thaly Kálmán*, Horváth szellemi örököse éppoly kevéssé, mint a nagyérdemű *Márki Sándor*. Thaly mindenekelőtt a politikai történet síkján lett a liberális hagyományok kurucos lobogású letéteményesévé; elszórt parasztságtörténeti adatközlései, az 1632-, 1735- és 1754-i zendülésekről (Századok 1870, 1871), tulajdonképp szintén a politikai történet, a szabadságküzdelmek vonalába esnek, e mozgalmakat a Rákóczi-felkelés elő- illetve „bádogyadt utójátékának” tüntetik fel. A társadalomtörténet mezején Márki vette fel a fiatal Horváth próbálkozásainak elejtett fonálát; a tiszta szándék s a fáradhatatlan buzgalom az irány legeredményesebb munkásává teszi őt. Lehetetlen fel nem fedezni kettejükben a rokon vonásokat; amikor a Magyar Történelmi Társulat Márkival iratta meg Horváth Mihály életrajzát, nem is bízhatta volna azt megértőbb kezekre. Közös bennük az érzelmesség, a szabadság gondolat szívből fakadó, mélyen átértett, lelkes tisztelete, még a szépírói véna is, mely, ifjúkori költői kísérletek után, történeti műveikben a liberális felfogás könnyed, vonzó, hatásos kifejtését tette lehetővé. A vonások intenzitása azonban különböző: a meggyőződés spon-tán élményszerűségét Márkinál nem egy ponton doktriner radikalizmus váltja fel, az előadás heve kissé tompított, szelidebb és naívvabb formáknak ad helyet, mint ahogy Márki általában véve tehetségben mögötte marad mesterének, ha adatgyűjtő szorgalmában felül is múlja. Valami gyöngéd érzelmesség vezet, mikor a jelenre való hatásukat tartva szem előtt, féltő kegyelettel ápolja magasztos történeti eszményeit. Ne bánt-suk a legendákat — mondotta —; a történetíró, ha rózsákból fonhatja, nem fonja tövisből nagyjaink koszorúját; úgy ítéljen, mint az esküdt-szék, mely az érzelmekkel is számol. S nemcsak vallotta mindezt: meg is valósította parasztságtörténeti tanulmányaiiban.

Ugy tűnik fel, hogy a magyar jobbágyság hivatott történetírójának tekintette magát; magántanári képesítését is ebből a tárgykörből kérte. Arad megye multjának kutatásával kapcsolatban s részben erről írt monografiájába illesztve megírta a Péro-lázadásnak (Értek. a tört. tud. k. XV. 1893) és a Hóra-lázadás magyarországi részének (Századok 1894) történetét, főműve azonban ebben a vonatkozásban „Dósa György” (1883) akadémiai dícséretet nyert életrajza maradt, mely három évtized multán alaposan kibővítve és átdolgozva jelent meg újra a Magyar Történelmi Életrajzok sorozatában (29. k. 1913). Bár bírálói már az első alkalommal hibáztatták, hogy az újkor eszméinek szemszögéből ítéli meg, Danton elődjének tünteti fel s a demokrácia úttörőjeként dicsőíti hősét — Márki műve harminc év alatt csak anyagában gazdagodott, apróbb simításokat leszámítva, a szerző megmaradt mély meggyőződésénél. A bővülés mindenestire számottevő: Márki bámulusos buzgalommal aknázza ki hazai és külföldi levéltárak anyagát s tanulmányozta át a felhasználható magyar és idegen irodalmat. Igaz, idézetei sokszor odevetettek, külön-ségesek, s néha bibliográfiai ismeretknél alig mutatnak többre: pl. a felkelők földosztó terveiről szólva (82.), az új kiadásban (153.) beszúrja, hogy ezt a földközösség értelmében kell venni, lásd Tagányi tanulmányát. Tagadhatatlan az is, hogy szorgalmasan összeszedett kiegészítései nagyrészt nem a tulajdonképeni tárgyra vonatkoznak, hanem korrajz-és epizódyszerű anyaggal töltik fel s lazává és szétesővé teszik az esemé-nyek ábrázolását. (A lázadókkal egy-egy vár alá érve, elmondja pl., hogy mikor épült az, ki emeltetett ott templomot, mióta tartottak hetivásárt, kik voltak a földesurak, honnan származtak, milyen anyagi viszonyok közt éltek, hány gyermekük volt, leányuk mikor ment férjhez, mikor lett

özvegyé, ki örökölte a vagyont, stb.) Mindamellett Márki a liberális iskola hívei között messze kimagasló példája maradt a szinte pozitivistá gondosságú anyaggyűjtésnek. Csak sajnálni lehet, hogy a források megrostálásában nem mutat hasonló kvalitásokat. Hiteles adatokat gyakran valószínűtlenül kiszínezett tudósításokkal, naív hagyományokkal és mondákkal, sőt versidézetekkel vegyesen sorakoztat fel művében, kellő elkülönítés és állásfoglalás nélkül; s pl. nem tud ellenállni a kísértésnek, hogy Dózsa beszédét (mivel „legtöbb történetíróknak“ az ő „nyomán indul“) Taurinus hangzatosabb elbeszélése alapján adja elő — noha maga jelenti ki, hogy Tubero szövege józanabb. (96. ill. 182.)

A JOZANSÁG valóban nem volt erős oldala Márki Dózsa-könyvének; mintha ezt erősítené meg maga is a Hóra-lázadással kapcsolatban tett kijelentésével: „Expectoratiók (!) írásától fölmentenek előbb írt könyveim“ (?). (Századok 1894, 609.) Horváth Mihály még a hatalomvágyban, a nagyravágyásban látta Dózsa fő lelki motívumait, sőt nem habozott őt „az emberiségéből kivetkezett kuruczvezérnek“ minősíteni; úgy vélekedett a lázadókról, hogy alapjában véve „a jog érzete kívánatainkban s tetteikben alig tűnik elő, s csak ábránddüh, szilaj gatszág és dőreség, kaland- és rablásvágy színet viseli minden mozdulatuk... a szabadság nemesebb tüzének egy szikrája sem vehető észre egész az irtózatosságig emelkedett szenvedély lángjában.“ (Tudománytár 1841, 222, 225.) Márki azonban, mintha e ponton törést érezne a liberális következetességben, jellemző módon liberálisabb mesterénél, nem őt követi, hanem Jókai felfogását. „Az általános vágyódás, a középkornak az a gyakran tagadott, de nem mindig hiányzó közszelleme, mely a társadalmi ellentéteket most már, az intézmények vénülésének idején kiegyenlíteni törekedett“ — így írja körül Márki, bár bizonytalanokodva, az 1514-i felkelés végső forrását (Arad vármegye... története, II/1. 477.); s Jókainak Gyulai Páltól kárhoztatott felfogása csaknem ugyanígy hangzik: az arisztokratikus alapokon nyugvó társadalom a XVI. század elejére elhasználta magát, úgy-hogy az 1789-i forradalmi elveket már csak alkalmazni kellett. „Igaz van Gyulainak, hogy ez — veszi védelmébe Márki Jókai nézetét — ellenkezik a nemzet történeti tudatával, s míg ez a tudat marad, igaz lesz Gyulai kritikájának vége is: 'hogy tölünk és azoktól...', akik tiszteljük nemzeti hagyományainkat, ne várjon egyebet a legélénkebb hibáztatásnál'. Míg ez a tudat meg nem változott, a regény- és drámaíró nem is köthet ki vele... A pragmatikai történet azonban független a tömeg tapsától — folytatja fenn —, keveset törődik vele, részesül-e benne vagy sem; kimondja meggyőződését úgy, ahogy a pozitívizmus (!) és a historiai valóság alapján kimondania kell.“ (Dósa Gy. 160—61. ill. 480.)

Igen, Márki — abban a hitben, hogy „még pusztíthat ez a láng“ (t. i. Dózsa szelleme, új kiad. 495.) — nem csekélyebbet kísérel meg, mint a meggyőződése szerint e ponton hibás történeti közvélemény helyreigazítását. Ne kezdjünk Dózsa megítéléséhez úgy, hogy eleve szörnyetegnek állítjuk be — hangoztatja. (216. ill. 522.) „Eötvös, a regényíró, helyesebben ítélte meg Dósát, mint a koráig élt történetírók, kik vagy nemesi gyűlöletből ítéltek el a póruljárt vezért, vagy azért, mert — nincs szalónképes (!) megjelenése a modern liberális eszmék (!) országában“. (78. ill. 154.) A történetírás „bemocskolt, társadalmi szörnyül odadobott... embert“ faragott Dósából; igen, mert — folytatja némi gúnnyal — „életírói kedves emberek, ... előttük az az eszme, amelyet a legújabb kor társadalma ismét (!) fölkapott..., amelyért ez a székely halt, semmi.“ (Új kiad. 3, 4.) Pedig „nem szabad mindjárt áldozatul dobni azt, ki szintén nemest, nagyot akart, egyben-másban meg is előzte korát (!), csak-

hogy nem bírta homályosan képződött terveit elfogadhatóan megalkotni.“ (Új kiad. 4, 191.) „Vajjon, ha Dósa a katastropha után életben maradhat, ... oly mostohán bánt volna-e vele a közvélemény?“ (22. ill. 88.) Az elhamarkodott ítélet onnan ered, hogy „semleges helyekről nem korrigálhatta a közvéleményt“ (!), hogy „nem láthatá higgadni a kedélyeket, melyek legalább a csöndes elmélkedések idején latolgathatták volna meg az általa az események viharában fölvetett eszméket.“ (1. kiad. 22—23.) Semmi kétség, Márki a liberális-demokrata eszmékre gondol, ezeket vetíti vissza ahisztorikus módon, számonkérve a középkori uraktól, hogy nem tették polgárrá a jobbágyot. (43. ill. 75—76.) Dózsában a XIX. századi eszmények korai hirdetőjét látja: „Dósa neve borong a korszak (!) kezdetén — Kossuth neve ragyog a korszak végén“. (22. ill. 88.) „Dósa nem volt olyan közönséges néplázító, mint amilyenek többnyire festik; hanem egy társadalmi és politikai forradalomnak ösztönös vezetője“, aki körülbelül a vezérek korabeli (!) politikai egyenlőségnek megfelelő demokráciát akart; „ugyanaz a néplélek vezette, mely 1061-ben (!) és 1437-ben lelkesítette az őskori intézmények helyreállításáért harcolókat.“ (Új kiad. 191.)

Ha nem néplázító: akkor társadalmi reformer — ez a végletekben való gondolkodás színezi egyfelelől a nemesség és Zápolyai, másfelelől Dózsa és a lázadók jellemzését is. „Az urak és lelketlen sáfáraik a népet nyúzták“, „a törvényt lábbal tipró hatalmasok“ galádul kiforgatták jogaiból; „még talán azt is csak a szolgák szaporításának czéljából ismételték a decretumokban, hogy a más faluból feleséget hozó jobbágy akkor az egyszer ne fizessen vámot.“ (1. kiad. 68.) Azok a lelketlen urak tették koldussá a jobbágyot, „kik hol a törvényességnek palástjába burkolózva, hol az írott malasztoknak kijátszásával, úgy szólván az ököljog révén, a parasztoznak minden idejét és vagyonát saját... érdekeiknek áldozták fel.“ (Új kiad. 130.) Zápolyait könyvének első kladásában azzal gyanusítja meg, hogy a „becsületére bízott“ országországban haszonlesésből késett a kötelességszerű beavatkozással; „jogállamban, rendes viszonyok közt ily csodálatos magaviseletnek komor neve van“ — mondja ki az ítéletet (148, 152.) Ezt a részt, jellemző módon, három évtized múlva ki kell hagynia az új kiadásból, mert időközben kiderült, hogy a vajda hivatalosan távol volt. Azt azonban mégsem tudja megállni, hogy meghagyja a következő, ugyancsak Zápolyainak szóló célzást: „Csak együgyű nép csodálhat oly embereket — mondja Rousseau —, kik a nemzeti szabadság védelmének ürügye alatt — kölcsönösen (?) elárulják, elnyomják és meglopják, hogy önzésüket. kényelemszeretüket kielégítsék s örökös téltenségben a szerencsétlenek millióinak verejtékéből és véréből táplálkozzanak.“ (207. ill. 512—13.) Egyedül Hunyadi az, aki a nemesség oldalán elismerésben részesül, azért, mert 1450-ben „osztálykülönbség nélküli“ búcsút kért a pápától. „Magyarország minden más európai országot megelőzőt volna demokratikus fel fogásában, ha ez a törvénykönyvbe is bejuthat“ — interpretálja Márki merészen ezt az akciót, majd meglepő logikával így folytatja: „A mai demokraczia eltűrné-e, hogy a loggiákban lakó nagyúri családok csak egy függöny válassza el a terem alsó részében nyüzsgő sokaságtól?... Valóban a hazaszeretet templomai voltak a vajdahunyadihoz hasonló várkastélyok, hová... szolgáló jobbágyok hajadonfövel, sőt mezitláb is (!) beléphetek.“ (Új kiad. 116—17.)

Ez a szinte önmagán átlendülő retorika aligha alkalmas arra, hogy Dózsáról s követőiről élethű arcképet adjon. Szabó Károly említett adatközlésében alaposan kifejtette, hogy a „gondos nyomozás után kimondott bűn (t. i. az ifjú Dózsa által elkövetett rablás) igaz voltát... kétségbe vonni alapos okunk nem lehet;... azon kor erkölcsi súlyedtségének egyik legkiáltóbb bizonyítékául kell tekintenünk, hogy egy ily közönséges rablógylilkosnak ismert embert... a királyi udvar kitüntetéssel fogadott,... Magyarország főpapja pedig a hatalom oly polczára emelt, melyen a maga s a nyers tömeg vad szenvedélyeinek fékét megeresztve a hazát oly ve-

szedelembe dönthesse.“ (Századok 1876, 21.) Márki könyvének első kiadásában maga is megtörténtnek veszi a rablógyilkosságot; az új kiadás azonban, noha időközben újabb adat nem került elő, már csak bizonyításra váró vádról beszél, s csupán annyit enged meg, hogy a „puszta föltevés és a valószínűség látszata (!) már maga is foltot ejt Dósa becsületén.“ (30.) A lázadó parasztok vezére erősen idealizálva lép előnk, romantikus hősként, aki racionális, szinte nemzetmegváltó indítékokból cselekszik s lép-ten-nyomon magasröptű, modernül hangzó gondolatokat hirdet. Dózsa úgy vélte, — hangoztatja Márki — hogy „a közönyös nemességét a szabadnak született földművesekkel kellene felfrissíteni... A siker, egy életrevaló nemzet megteremtése, elég kárpótlásul szolgálna az esetleg kiontandó vérért.“ (79. ill. 154.) Némileg ellentétben áll ezzel, amit más helyen mond: „Dósa Györgyöt ebben a reménytelen (!) küzdelemben követni csak halálra eltökélve lehetett.“ (Új kiad. 173.) „Kedvezőbb alkalmat — folytatja — ... keresve sem lehetne találni, hogy az ügyis a nemzetközi jog durva megsértésével... egy békében élő ellenség (t. i. a pogány török) megtámadására szánt sereget egy socialis és politikai (!) forradalom eszközüvé tegye.“ (80. ill. 155.) Míg így hőse fellépésének messzemenő céltudatosságát tulajdonít, másfelől buzgón keresi a mentséget a forradalom kilengéseire. Szerinte Dózsa, amikor Csákyt és Telegdyt embertelen kegyetlenséggel kivégeztette, „bennök a főpapságnak és az aristokrátiának sok százados dicsőköret akarta egy mozzuattal elsőtétíteni a tömeg szemében... Görgey is egy Zichy életével mutatta meg a maga elhatározottságát“ (126—27. ill. 232.) — teszi hozzá kissé sántító hasonlattal. „Mikor egyes eszmék divatba jönnek — finis sanctificat media... Forradalmi vezérektől nem-igen követelhetjük, hogy uralkodjanak az általuk nem teremtett, csak talán felidézett (!) helyzetet; elég, ha bele találják magukat... bár... dicséretök mindig csak egyoldalú, mert csupán az általuk fölkarolt irány részéről jövő lehet. E tekintetben tehát Dósát alig érhetné vád (!)“. (127—28., ill. részben 233.)

Ezzel szemben „Dósa legyőzői közönséges elnyomók voltak, olyanok, mint a forradalom vérbefojtói egyaránt. Egy megcsontosodott eszme képviselői, kik a beteg testben is tartják az életet, amíg lehet (?). Ilyesmi tekintélyt ad nekik a sínlődő patiensnél“ (?) (1. kiad. 193.) „A négy havi küzdelemnek szemmel látható eredményei („jelei“ — javítja ki az új kiadásban!) csak a karók, rudak, gerendák és akasztófák lettek, melyek annyira (jellemző beszúrás az új kiadásban: „úrnak és“) felkelőnek életét oltották ki.“ (204. ill. 507—8.) A lázadók egy részének kivégzésénél a „Walesi bárdokat“ idézi, s Carlyle szavait a girondiakról (!), kik a vérpadon a Marseillaise-t énekeltek. (Új kiad. 388—89.) A komor vég eljött; ám az árnyék, melyet a temesvári kápolna vet, jelentheti „a multak fitymálójának szemében a királyságnak a gógös oligarchia előtt való megalázódását; de néhányunknak szemében azt az erőt jelenti, mellyel a törvényekre hivatkozó jobbágy a személyes szabadság elvét megvédelmezte. Így fogta fel... Petőfi is, ... aki az esküszegő királyt az ártatlan áldozat vérére akarta fojtani.“ (Új kiad. 428.) Egy másik Petőfi-idézet nem valami szerencsésen jellemzi a levert parasztok helyzetét: „Fázunk és éhezünk s átlöve oldalunk, részünk minden nyomor, de szabadok (!) vagyunk.“ (213. ill. 518.) A baljós képet csak a jövődönék fény sugara enyhítheti, mely a „politikai“ag nonszensz“ tett néposztályt „rehabilitálta, sőt emancipálta.“ (22. ill. 87—88.)

Idézeteinkből, melyekben a racionális magyarázat sajátságosan végül érzelmi megnyilatkozásokkal, önmagától táru előnk parasztságtörténetünk liberális irányának minden fogyatkozása. Úgy tűnik fel, mintha előszeretettel tártuk volna elő gyenge oldalait; elfogulatlan szemlélő előtt azonban aligha lesz kétséges, hogy nem kipellengérezés volt a célunk, hanem okulás, hasonló hibák lehető elkerülése — s ez a szempont nem engedte a hibák elhallgatását. Ha fentebb a liberális iránnyal foglalkoztunk a legtöbbit, ez nemcsak annak a jele, hogy gyöngéi aránylag könnyebben észrevehető (mert a felületen mozgó), hanem a megbecsü-

lése is egyszersmind. Eppen Márkitól, az irány legvonzóbb s egyben lezáró alakjától — mert *Szeberényi Lajos* jószándékú, de a történeti módszerben teljesen tájékozatlan áttekintése (A parasztság története a legregibb idóktól napjainkig, 1937) már csak gyöngye utóhang — búcsút véve, kell a meleg érdeklődést, a szociális érzéket, a spontán, nemes buzgalmat ismételten kiemelni. Liberális történetíróink elévülhetetlen érdeme marad, hogy addig nem látott lelkesedéssel fordultak leghasznosabb társadalmi rétegünk multja felé, állandó és megérdemelt figyelmet tudtak kelteni iránta, s szorgos munkával hatalmas anyagot hoztak napvilágra. S ha ezt egyoldalú színezéssel adták is elő — még pedig mindig a földesúr rovására, ami a róluk szóló kritikának akaratlanul is jobbágyellenes látszatot kölcsönöz —, a túláradó pátosz, mely különben a tényektől többnyire könnyen különválasztható, rendszerint becsületes törekvésből s őszinte, benső meggyőződésből fakadt, nem pedig számítói tendenciából.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS

BAJOSAN MONDHATNÓK EL UGYANEZT parasztságtörténelmünknek a XIX. század végén kikristályosodó új irányról: a történelmi materializmusról. Már Márki Dósa-könyvének új kiadásába is becsúszott egy-két Jászi Oszkár-idézet („az osztályérdekek szolidaritása... győzött a faji széthúzáson“, 115.), de inkább csak a teljességre törekvés bizonyosságául. Űgy vélte, Jászi „teljesen megtalálta a feudalizmus lényegét abban, hogy a nagyurak katonai erőszakon alapuló magánjellegű uralmat gyakoroltak az ország valamely része fölött. A középkori Európával szemben csak azt a különbséget látja — idézi tovább Márki kritikai állásfoglalás nélkül —, hogy a magyar feudalizmus inkább pusztá rablóvilág volt, mely a politikai és gazdasági szervező munkában alig vett részt.“ (105.) Figyelmeztet továbbá Márki az 1901-i szocialista kongresszus indítványára, hogy Marxnak, Lassallenak és Dózsa Györgynek „a proletárság előharcosának“ emeljenek szobrot Budapesten; s az „Az Ujság“ megjegyzését, hogy Dózsa szobrát „magyarnak és kiengesztelőnek kell megcsinálni, nem pedig internacionális rajongónak“ — kommentár nélkül fűzi hozzá (495.), saját véleményéről tájékoztatlanok hagyva az olvasót. Ami azonban Márkinál csupán új gondolatok szorgalmas regisztrálása s mély szociális érdeklődésének naív lecsapódása, már előzőleg programmszerű tudatossággal jelentkezik *Acsády Ignác* műveiben.

Acsády indulása sokat megmagyaráz későbbi munkásságából: hírlapírással kezdte, a „Századunk“-nak lett munkatársa, s regény- és drámakísérletek után tért át a történetírásra. Feltűnő érzéssel fordult az anyagi kérdések kutatása felé: egyebek közt foglalkozott „Közgazdasági állapotainkkal a XVI—XVII. században“ (1889), a jobbágynépesség számával a mohácsi vész után (Érték. a tört. tud. k. XIV. 1889), feldolgozta XVI. századi jobbágyadózásunk történetét (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, 1888; Akad. Értesítő 1894 és: Két pénzügytörténeti tanulmány, II. rész 1894; Érték. a tört. tud. k. XVI. 1896 és XX. 1906), statisztikai módszerrel feltárta az 1715-i és 1720-i országos összeírás nagyértékű anyagát (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, M. Stat. Közlemények XII. 1896), majd előbb a Közgazdasági Lexikon részére (II. k. 1900), utóbb önálló, vastkos kötetben megírta „A magyar jobbágyság történetét“ (1908; új kiadás 1944). Már külső méreteiben is igen tekintélyes munkásság; valóban, mindmáig senki sem foglalkozott többet parasztnépünk multjával, mint éppen ő.

Acsády több ízben kifejtette a maga elvi álláspontját a történeti kutatás kérdésében; s e megnyilatkozásokból nemcsak a politikai történet

hegemoniájának erősödő reakciója világlik ki, hanem az is, hogy praktikus célok lebegtek a szeme előtt. „Ott, hol az állam — írja — ... a csendes mélyreható kulturtevékenység iránt is élénk érzékkel viseltetik, ... ott a történetírás sem csupán a katonai vagy diplomáciai eseményeknek, nemcsak a híres embereknek s a vezérlő elemeknek áldozta figyelmét. Ott felöleli a társadalom összes elemeit, a nép minden rétegét: az ismeretlen, a névtelen nagy tömegeket, melyek hivatása kevésbé dicsőséges, de nem kevésbé hasznos, mint az uralkodó osztályoké.“ Az állami akciók története — folytatja — „nem oly közvetlen gyakorlati (!) jelentőségű, mint az egyetemes nemzeti közművelődés fejlődésének történetéé. Csak ez utóbbi öleli fel a történetírás legfontosabb, legtanulságosabb tárgyát: az egész népet, s midőn megvilágítja a múltat, a jelenkor szociális és politikai jelenségeinek válik egyedül illetékes magyarázójává.“ Sőt a történelem Acsády utilitarisztikus felfogásában nemcsak magyarázatot ad, de valóságos példatár a jelen számára: „a szó legszélesebb értelmében ú. n. munkás-osztályok múltjának megvilágításával lesz a történetírás valóban az élet mestere. Tanulságai csupán így értékesíthetők a jelenben.“ (Érték. a tört. tud. k. 3—4.)

Acsády azt is elárulja, hogy „a ködülte, sötétbe merült völgyekben“ élő százazrek, a legalsóbb néposztályok hajdani életére (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, 207.) milyen módszer, milyen történetfelfogás deríthet világosságot. Történetünk igazi nagy problémái iránt — hangoztatja — eddig nem volt érzéke történetírásunknak; a magyar állam világtörténeti jelentőségét, igazi hivatását, mely a magyar föld polgárosításában állt, a politikai történet nem is fejtheti meg. „Nemzetivé a szó modern értelmében csak ott és azzal vált a történetírás, ahol munkájánál kereste föl az egész nemzetet.“ „A társadalmi munkaszervezet alakulatának és működésének ismerete fontos a történelem minden korszakának megértése szempontjából.“ A magyar „hivatás teljesítése az organizációtól, a társadalmi erők kifejlésétől, a nép anyagi és szellemi szükségleteinek kielégítésétől függött, mi pedig mindig az anyagi polgárosodáson, a gazdasági élet fundamentális alapján nyugodott.“ Tehát a gazdaságtörténet az a stúdium, melynek „világításában egészen más képet nyerünk a magyarság hivatásáról s arról az örök emlékezetes munkáról, melyet ezer év folyamán e haza földjén végzett s a mi történelmének főtartalmát, uralmának legszilárdabb jogczimét teszi.“ História-írásunk, „kitérve a gazdaságtörténeti problémák elől, kitért a magyar történelem legfontosabb eredményeinek megvilágítása elől s kifejejtette előadásából a történetírásnak legfőbb tárgyát, a gazdasági életben szerepet vivő összes tényezőket, tehát a multak szociális-politikai szervezete mellett a tulajdonképeni néptömegeket, és kifejejtette egyszermind legfőbb tartalmát, az anyagi polgárosodás megalapítását, fejlesztését, időnként való változását. Pedig épen az a történetírás veleje.“ „Minden nagy történeti esemény mögött... szembetűnően ott lappang az eddig észre nem vett, meg nem értett, nem méltányolt gazdasági érdek, mint első sorban mozgató rugó. A népek vándorlása, a keresztés, nagy vallásháborúk (!), a hódító hadjáratok, az egyházi mozgalmak és felekezeti küzdelmek (!), a parasztlázadások, a királyi hatalom és az oligarchia közti százados tusák első sorban gazdasági okokban, anyagi elmentétekben és tényezőkben találják igazi magyarázatukat. Csak a jelszó, a lobogó volt más, ... a politikai, rendi, vallásos, felekezeti (!) taktaró alatt ösztönszerűen, öntudatlanul, de tényleg gazdasági törekvések, anyagi érdekek hevitették a küzdő feleket.“ (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1895, 139—43.)

LATNIVALÓ, MINT FESTI ALÁ Acsády sokban helyes meglátását egy mindenáron, a végletekig erőszakolt, merev és mechanikus, anyagias szemlélet: az éppen csak nevén nem nevezett történelmi materializmus. Még jobban szembetűnik ez, ha megfigyeljük: hogyan nyilatkoznak meg történetírói elvei a gyakorlatban. Nagy jobbágyságtörténetében azt igéri, hogy „elfogulatlanul, a modern európai szaktudomány segédeszközeinek és módszereinek megfelelően“ világítja meg a törvényes fejlődés menétét, a törvények gyakorlati megvalósulását s ennek hatását „az anyagi polgárosodásra“; evégből „történelmünk minden (!) kútfejét, nemcsak a nyomtatásban megjelenteket, hanem részben a levéltárakban levőket“ is áttanulmányozta. Ez az önérzetes kiállítás azonban némi csorbát szenved következő szavaiban: „Igaz, hogy ez utóbbiak óriási anyagából, melynek értékesítése első sorban a helyi monográfusok hivatása (!), aránylag csak keveset meríthettem... De mindenestre belőlök is használhattam annyit, a mennyire multhatatlanul szükségem volt.“ S végül: „átvizsgáltam a hozzáférhető anyag minden felhasználható (!) részét“ (1. kiad. 9—10.) — teszi hozzá már egészen óvatosan. Volt oka erre a visszakozásra: az okleveles emlékeket, melyek alapján e „hőskölte-ményt“ (!) állítólag írta (6.), eredetiben csak Tagányi Károly szívességéből idézi; az is megesik, hogy másodkézből merít (pl. Kazinczynek és Berzsenyinek Berzeviczy könyvére tett megjegyzéseit Grünwald Béla „Régi Magyarország“-ából) minden forrás-megjelölés nélkül; s bár kétségtelenül nagy anyagra támaszkodik (főleg saját műveire találunk sűrű utalásokat), általában a hivatkozások pongyolasága vagy teljes hiánya lépten-nyomon feltűnik a pozitivisták és Márki precizitásától elkényeztetett olvasónak. Nem állunk jobban az „európai szaktudomány segédeszközeivel“ sem: egy-két német munkát idéz ugyan (ezek azonban a gazdaságtörténet körébe vágnak), ám azokról a kutatásokról már nincs tudomása, melyek a századfordulón a majorsági üzem kialakulásának roppant jelentőségére s vele együtt a parasztsors rosszabbodására vetettek világosságot. Hogy ebben a tekintetben mennyire a sötétben tapogatózik, arra jellemző, hogy a majorsági földek bérbeadását — ami a súlyos robotkövetelések feladását jelentette — a jobbágyot kihasználó üzérkedésnek tekinti a földesúr részéről. (173.)

Ami pedig az elfogulatlanságot s a modern európai módszereket illeti, sok haladást ebben a tekintetben sem látunk. Sőt! Acsády részben az ismert liberális frazeológiát szajkózza, részben megtoldja azt vaskos szocialista kiszólásokkal. A sokszínű, változó életet mechanikusan szimplifikálva, két, egymástól mély és áthidalhatatlan szakadékkal elválasztott, mereven szembenálló világot lát a földesurakban és a jobbágyságban az egész történeten át változatlanul; ahisztorikus szemléletében kezdetről fogva homogén, zárt szervezett és öntudatos, racionális tervszerűséggel cselekvő egység mindegyik.

A „birtokos osztály“ természetesen a szervezett elnyomás képviselője, mely „a munkaerő röghöz kötésében látta üdvét“ (227.) s időnkint „egész meztelességben föltárhatta igazi farkastermesztét.“ (286.) „A földesúri hatalom az önkény fájának gyűnölőse volt, s minden kimélet elvileg ellenkezett természetével“ (286.); „az a földesúr volt az idők tipikus képviselője, aki“ tömlőceit, láncait, pallosját „kénye-kedve szerint használta jobbágysági anyagi kizsákmányolására s erkölcsi lealázására.“ (245.) Mindez azonban nem elég; Acsády e komor színekkel festett földesúri önkénynek még „barbár elfajulását“ (369.) is ismeri, s ennél fogva nemesi gőg, lenézés, zsarolás, nyúzás, szipolyozás, kizsákmányolás, irgalmatlan kiaknázás — valóságos szó-arszenál — sűrűn szerepel könyvében — természetesen az ilyen általánosításokhoz szükséges elegendő bizonyító adat nélkül. „Úr és munkás mint isten egész külön teremtményei állnak tehát szemben egy-

mással s az úr fensőbb lénynek képzelte magát, kit jobbágya irányában sem isteni, sem emberi törvény nem kötelez s kivel szemben jogtalanságba soha nem eshet, bármennyire lábbal tapodja a vallás, az erkölcs és a köz-törvény parancsait.“ (246.)

Amilyen sötét és erőteljes vonásokkal rajzolódik elénk a „szervezett osztályuralom“ lelki habitusa, éppoly halvány, majdnem semmitmondó a kép, melyet a jobbágyságról kapunk; szinte azt lehetne mondani: Acsády nem annyira a parasztnép, mint inkább a földesúri kizsákmányolás történetét írta meg. A jobbágyságról, a „munkás-népről“, ahogy a szocializmus mai szóhasználatának helytelen visszavetítésével következetesen nevezi, csak annyit tud mondani jellemzésül, hogy „dolgozott lelkesen, odaadás-sal“ (71.); s ha megromlott, ebben csak földesurainak romlottsága tükrözött. (185.) „Az 1514-i törvény merőben képtelenné tette a jobbágyot hivatása teljesítésére“ (199.) — jelenti ki —, kiölte belőle az egyéni érdeket, ellankasztotta munkakedvét, rábirta arra, hogy a földesúr megkárosítására igyekezzék, aminek hatásai még a jobbágyság megszűnte után is érezhetők. (205) Ezt azonban utóbb elfelejti, s III. Károly korát úgy jellemzi, hogy „újra a munkások dalától visszhangzott az ország, s a tömeg lelkesülten... fogott nagy nemzeti hivatása teljesítéséhez.“ (360., v. ö. 398.)

Kerülhet-e sor másra e kétféle magyar nép (128.): szervezett kizsákmányolók s a dolgozók tömegei, uralkodó és termelő osztályok között, mint a Marx elméletének megfelelő osztályharcra? (78.) Eleinte ugyan még a király felülvizsgálta az úr és a munkásság közti szerződéseket, s az úrbéres pörökben jogvédő, mérséklő befolyását érvényesítette — mondja (71.) merő amakronizmussal. De aztán eljött a feudális rendiség zűrzavara a maga válaszfalaival, „a kiváltságos úr a szabad népet a rabszolga színvonalára igyekezett leszorítani“; az érdek- és osztályellentét, sőt az érzelem, az erkölcs, a gondolkodás, a világfelfogás ellentéte úr és munkás közt a végletekig kiéleződött, aminek időnkint az állam alapjait megingató összeütközésekre kellett vezetnie. (72, 69, 131, 154, 101.) „A jobbágyok használni kezdték kardjukat az ellen is, akit mindinkább kényuroknak, vérszopójuknak tekintettek...“ Erre biztatta a jobbágyot a XV. századi „művelt Európa átalakuló közszelleme, honnan urai a feudalizmus kegyetlen gyakorlatát, ő ellenben az új felvilágosodás (!) tanait szívta magába.“ (156.) „Az osztályellentétek a végletekig elfajultak“, a nemességet „a rendi gög és elbizakodottság teljesen vakká tette a polgári munka érteke s a munkáslelemek szenvedései iránt“; az úr és tisztjei túltették magukat „a vallás, a jog, az erkölcs, a józan ész minden korlátján.“ (177—179.) Gyűlölségből eltiltják a jobbágyt a vadászatot: „a vadállat — mondja merész fordulattal — hatékonyabb védelemben részesült tehát, mint a munkásember.“ (183.) Már „áthidalhatatlan örvény“ zárja el a jobbágyot földesurától „s ez nemcsak nem törődik amazzal, „hanem, hogy ne kelljen félnie tőle, egyre súlyosabb lánczokat“ rak rá; ezzel lehetetlenné teszi neki a termelő munkát, s a bűn útjaira viszi. (186.) A fortissimo még tovább erősödik, az ellentét, a gyűlölség uralkodók és dolgozók között a türehetlenségig fokozódik (190.): kitör az 1514-i „forradalom“. A megtörő törvények, melyekben „a barbárság legsötétebb szelleme és minden borzalma megújult“, „helotizálták, rabszolgaságba döntötték a magyar jobbágyságot“ (200, 204.); kiölték „a tömegek szívéből a ragaszkodást az államhoz, melyet immár gyilkos ellenségének (!) kellett tekintenie“, sőt azáltal, hogy „a tömegeket rabszjira fűzte“, erkölcsileg magát az államot is lefokozták. (199, 206.) „A kegyetlen rabszolgaság lealázó erkölcsi és kizsákmányoló gazdasági állapotában sinylett tehát a magyar jobbágyság túlnyomóan nagy része, ... a külső lealacsonyítás az embert egészen állattá süllyeszti.“ (261.) Az állapotok türehetlenek, „nyomor, önkény, testi-lelki erőszak“ nehezedik a munkásnépre; de a XVIII. századi mozgalmak jelzik, „hogy kinzás és öldöklés útján nem lehet többé a jobbágyság elnyomásából fakadó socialis bajt orvosolni (!)“. (368, 374—75.) Az egyház és a földesuraság, melyek „sok millió derék munkásembert tartottak többé-kevésbé (!) súlyos rabságban“, „egyre aggasztóbb ellentétbe jutottak a munkás-tömegekkel“, s „fel kellett ismerniök helyzetök rettenetes komolyságát. A

termelő munkát“ szolgáló „tömeg minden megnyilatkozásából... étlettől, ifjúságtól duzzadó erő, az anyanyelvhez, a haladáshoz való mozgalom, a tavasz friss vérkeringése (!) áradt szerteszt... Ha tehát immár az állam egész hatalma is hozzá pártolna... az új demokratikus osztály oly hatalmas erőre tehetne szert, hogy összezúzná, agyontiporná a korhadó rendiséget.“ (397—399.) „A tömegek ellenállhatatlan nyomásának kitett“ „földesúri osztály örökös rémületben élt jobbágyai közt,“ mégis akadt közte elég, aki „lábbal tiporta“ az „állatnak tekintett“ jobbágy „emberi önértét és méltóságát“; „mindenütt csupa jogtalanság“, a kiváltságosok „minél koldusabbak voltak, annál szilajabban éreztették nemesi gögjükét a paraszttal, zsidóval (!!), de éppen úgy a tanítóval és az egyházzal. Pedig ezek (!) a munkásrétegek (!) alkották a magyar nép (!) óriási többségét.“ (399, 441, 401, 491, 452.) Széchenyi igyekszik először szabályozni, modernizálni (!) „a munkástömegek kizsákmányolása által megmetelyezett jogt és erkölcsi érzést“ (471.); de „a tömeg rablánczainak széttörése“ Kossuth „nevével van örökre összefűzve“, ő érzett igazán együtt „a munkástömegekkel, melyek nem akarták többé a kizsákmányolás és elnyomás uralkodó rendszerét túrni.“ (493.)

Ezekhez az idézetekhez igazán nem kell kommentár; önmagukban is világosan mutatják, hogy az ilyen merev, doktriner beállítottság, a mult apriorisztikus, végtelenen elfogult szemlélete mennyire leronthatja egy nagy munkával összehordott anyag értékét és használhatóságát. Egyetlen terjedelmesebb parasztságtörténeti összefoglalásunkat az olvasó csak a legnagyobb óvatossággal veheti kezébe, mert itt már nemcsak liberális egyoldalúságokkal és könnyen kiküszöbölhető retorikával akad dolga, hanem ezenfelül újságírói felületességgel és tendenciózus ferdítésekkel, melyek annál veszedelmesebbek, mert rendszerint nehezebben felismerhetők. Acsády nem egy dologban kétségtelenül túltett a liberális irány hívein: így mindenekeelőtt mozgékonyágban, a látókör tágasságában, a jobbágy-sors többoldalú szemléletében, az igen lényeges gazdasági háttér megrajzolásában. Másrészt azonban tetézte a liberalizmus hibáit azzal, hogy erőszakkal — publicisztikai fordulatokkal, üres szólalomokkal, ha kellett: nagyon is merész feltevésekkel vagy csúrt-csavart, erőltetetten racionális magyarázatokkal — a modern viszonyok alapján megszerkesztett osztályharc-elmélet Prokrusztesz-ágyába gyömöszölte letúnt korok merőben más viszonyait. Jobbágy és földesúr helyenkint s időben változó viszonyát ég és föld ellentétének, két engesztelhetetlen végtel pusztító feszültségének fogta fel mindenütt és minden korra nézve azonos módon, s úgy ábrázolta, mint egy sötét, feudális-rendi kor erőszakkal létrehozott erkölcstelen intézményét. E szemléletből önként következett a rendi korszak felszámolásának: a liberális reformoknak s köztük a jobbágyfelszabadításnak fenntartás nélküli dicsőítése. Acsádynak azonban látnia kellett (amit a liberálisok, egyedül Márki és Gombos kivételével, nem akartak észrevenni), hogy a „földtehermentesítés“ korántsem oldotta meg parasztságunk szociális problémáját. Érthető, ha ezen a ponton zavarba jön s a döntő kérdések fölötti gyors elsiklással, hangzatos szólalomokkal és mellébeszéléssel igyekszik elútni a dolgot. „Az aggodalmak, melyeket a felszabadításhoz fűztek — jelenti ki —, egyáltalán nem váltak valóra. Sohasem élt anyai magyar e hazában (!), soha a magyar nemzeti érzés, a magyar polgárosodás szellemi és anyagi tekintetben a fejlettség ama fokán nem állt... mint ma, két nemzedékkel a fölszabadulás után. Időközben az új munkaszervezetből új társadalmi és gazdasági bajok keletkeztek ugyan, de a közös munka és a siker az egymásra utaltság tudatát egyre jobban kifejleszté a századokon át haragvó testvér (!) néprétegek között.“ (544.) Meg kell hagyni, a történelmi materializmus újabb képviselői ebben a tekintetben őszintébbek voltak, így különösen *Szabó Ervin*, aki a jobbágyfelszabadítás előzményeit tárgyalva, Kossuth szere-

pét és a 48-as rendezés eredményeit illetően egészen más eredményekre jutott nagy apparátussal, de hasonló doktriner beállítottsággal írt könyvében. (Társadalmi és pártharcok a 48—49-es forradalomban, bev. Jászi Oszkár, 1921.) 1848 természetesen az irány legújabb képviselői számára sem vetett véget az osztályharcnak, a tudományos jelleg hiánya azonban fölment attól, hogy műveikkel (Eörsi Béla: A magyar földműves-szegénység kialakulása, 1938; Szentmiklósy Lajos: A feudalizmus, 1942; u. az.: Az árpádkori társadalom, 1943) érdemben foglalkozzunk.

ÚJABB POZITIVISTA ÍRÓK

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS a történés végletes, csak ideálisan jót és elvetemülten gonoszat ismerő, mereven racionalista szemléletében látszólag egy volt a liberalizmussal: a rendiségben mindkettő csak sötét erőszakot látott, a földesuraságot gyűlöletes színben tüntette fel, s ennek érdekében, jobb híján, szívesen élt hatásos frázisokkal. De mekkora mégis a különbség a két szemléleti mód között! Ami az egyik, liberális oldalon csupa belső hév, nemes buzgóság, melegen érző részvét az elnyomottak iránt — a másikon rideg doktrinerség, céltudatos számítás, sivár, anyagiasság szemlélet. Külsőleges átvételnél jóval több azonban az, amit a történelmi materializmus a pozitívizmusnak köszönhetett: mindezekelőtt roppant adattömeget, anyagiasság szemléletet s általában a társadalom- és gazdaságtörténet intenzív művelését. Említettük, hogy a pozitívizmus, az individuális-esetleges politikai történettől elkülönítve, a művelődéstörténet neve alatt foglalta egybe a históriának inkább kollektív jellegű ágait, hogy a darwini evolúciós tan mintájára természettudományos törvényszerűségeket állapíthasson meg. 1896-ban még Acsády is hasonló szellemben, pozitívista módon (de nem mindig pozitívista akribiával), törvényszerűségek megállapítását célzó statisztikai módszerrel tárta fel az 1715-i és 1720-i országos összeírás anyagát. A vérbeli pozitivisták táborában azonban ekkor már egész iskolák kezdtek alakulni a társadalomtörténet kérdéseinek vizsgálatára, így elsősorban a már említett Békefi Remig, továbbá *Erdélyi László* s a részben szintén idesorolható Marczali Henrik vezetése alatt. Erdélyi maga is tüzetesen foglalkozott árpádkori társadalmunkkal, Tagányi Károllyal heves vitát is folytatott idevégő problémákról a Történeti Szemle hasábjain, munkásságának ismertetésére azonban — csupán speciális jobbágytanulmányokról lévén szó — e helyen nem térhetünk ki. Csak „Egyházi földesúr és szolgálói a középkorban“ c. munkáját (1907) említjük meg, melyben a pannonhalmi apátság birtokain élő szolganép árpádkori helyzetének példáján mutatja ki Acsády jobbágyságtörténetének nagyfokú felületességét. Nem vehetjük szemügyre a Békefi irányítása alatt készült „Művelődéstörténeti értekezések“ között megjelent s az egyéb társadalomtörténeti áttekintéseket sem, csupán a XX. század első két évtizedének néhány jobbágyságtörténeti értekezését soroljuk elő. *Tarján Kristóf* királyságunk első két századának szolganépeiről adott kevésbé tájékozott, alig használható áttekintést (A szolgáló népek, 1914). *Gáspár Mária*, mintegy Békefi említett tanulmányának folytatásaként, a „szabad munkásosztály“ kialakulásának nehéz kérdésére iparkodott megfelelni (A rabszolgaság megszűnése hazánkban, 1907), ma már ki nem elégítő módon. *Illés József*, a vegyesházi királyok korát véve szemügyre, a megalakuló jobbágyság helyzetének főként jogi „ismérveit“ próbálta összegezni (Közgazdasági Szemle 1908). *Jánossy István*, a jobbágyság Mátyás-kori helyzetét szoros kutatás alapján tárgyalva (A magyar jobbágyság Mátyás korában, 1914), elsőnek veszi figyelembe a szomszéd országok viszonyait; az „uralgó osztályt“ azonban kissé mereven állítja szembe a „homogén dol-

göző tömeggel“, s a feudalizmusban, történeti formáció helyett, hajlandó eltévelyedést látni. *Lóránd Lajos* a királyi adózás fonalán a székely jobbágyság kialakulását igyekszik nyomon követni, nem mindig világos vonalvezetéssel (A székely jobbágyság kialakulása, 1906). *Oslay Ferenc* az újkoreleji horvát jobbágyság helyzetéről adott józan, alapos feldolgozást (A horvát jobbágyság 1500—1650-ig, 1910), munkáját *Tarcsay Erzsébet* folytatta széleskörű anyaggyűjtés alapján, de meglehetősen rendszertelenül és kevesebb kritikával, itt-ott Acsády földesúr-befektető kiszólásait visszhangozva (A jobbágyság története Horvátországban 1650—1848, 1913). Annál kevesebb az elfogultság a földesúr rovására *Éble Gábornál*, aki az ecsedi jobbágyság XVIII—XIX. századi úrbéri perének hosszadalmas menetét kísérte végig szorgalmasan (Az ecsedi százéves úrbéri per története, 1912). *Kallós Berta* szépirodalmunknak a jobbágyról szóló megnyilatkozásait gyűjtötte össze kissé kezdetleges módon, meglehetősen távol maradva a teljességtől (A jobbágyság a magyar szépirodalomban, 1914). Nagyobb jelentőségűnek a felsorolt értekezések egyike sem mondható; a liberalizmus s a materializmus színező hatását többé-kevésbé sikerül ugyan elkerülniük, de a történet bonyolult szövedékéből csak egy kis résztletet ragad ki mindegyik, anélkül, hogy (dícséret a kivételnek!) tárgyát belső szempontok szerint, szervesen határolná el, s mondanivalóját annak rendje és módja szerint beépítené a magyar fejlődés egészébe s az európai háttér keretébe.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

JOBAGYSÁGTÖRTENETÜNK liberális, materialista és pozitivisták irányainak áttekintése után az első világháborút követő időkre terve át, szűkebbre kell fognunk mondanivalónkat. E kor jobbágyságtörténeti nagyobbbrészt ma is élnek és dolgoznak, munkásságuk jellege sokszor még alakulóban van, lezártnak korántsem tekinthető. Semmi kétség, az utókor fog találni kivetní valót, egyoldalúságokat műveikben; ma azonban még hiányzik megítélésükhöz a kellő távlat, az áramlatok sokkal zajlóbbak, elevenebbek, semhogy maradandóan rögzíteni lehetne vonásaikat. Mégis, úgy véljük, a pozitívizmusról kívül, halványulva bár, ma is hat még, három fő irány bontakozása figyelhető meg. Az első a szellem-történet, melynek első nyomai már *Székfü Gyula* alapvető tanulmányában (Servienek és familiárisok. Értek. a tört. tud. k. XXIII. 1912) felfedezhetők. *Székfü* mutatóit rá arra — amiről, mint láttuk, sem a liberálisok, sem a materialisták a legcsekélyebb mértékben nem akartak tudomást venni —, hogy középkori társadalmunk „szélesen kifejtett és egymásba folyó osztályokból“ állt, amelyeket csak Werbőczy gyömöszölt „két skatulyába: nemességbe és jobbágyságba.“ S azután a „Magyar történet“ újkori kötetében ugyancsak *Székfü* adott példát arra, hogy a szellem-történet teljes fegyverzetét értékesítő szintézis, a pozitívizmus által összegyűjtött bő anyag segítségével, milyen életteli képet festhet jobbágyságunk multjáról. A másik, népiségtörténeti iránynak *Mályusz Elemér* a megalapozója; nem szakít teljesen a szellem-történeti módszerrel, de egyoldalúságot lát a nagy európai összefüggések kidomborításában, abban, hogy multunkat csupán az európai fejlődés egy részének, a nyugatról jövő szellemi hullámok továbbgyűrűzésének tekintsük. Amikor ezzel szemben népünk „öntudatlan életének és kulturális tevékenységének“ kutatására ösztönöz, új indítást ad a szellemi tényezők hangsúlyozása révén háttérbe jutott jobbágyságtörténetnek is. Ugyanebben a vonatkozásban ma még át nem tekinthető lehetőségekkel biztat *Hajnal István* új utakon járó, szociológiaiának nevezhető iránya, mely a szellemi

tényező előtérbe állításával szemben a társadalomszerkezetre mint a fejlődés tulajdonképeni hordozójára hívja fel a figyelmet.

Ma még nehéz lenne különválasztani, hogy jobbágyságunk történetének 1918 utáni feldolgozásai közül melyik milyen irány hatását mutatta leginkább. Elégedjünk meg hát azzal, hogy általános jellemzésésként kiemeljük európai tájékozódásukat, sokoldalúbb szempontjainkat s az ebből következő nagyobb, frázisoktól mindenestre mentes elfogulatlanságot. Irányok bogozása helyett próbáljuk meg inkább felvillantani a problémákat, melyek megoldására újabb történetírásunk az erejét fordította.

Jobbágyságunk kialakulásának megvilágítására *Kiss Károly Ernő* tett alapos erőfeszítést (A csongrádi reálgimn. értesítője 1932/33, 1933/34); a kérdést kissé kiszakítva tárgyalja a társadalom egészéből. Érintkezik ezzel a folyamattal iparűző gócpontjaink kialakulása, mellyel *Lederer Emma* foglalkozott behatóan (Századok 1928). *Degré Alajos* a szolgarendűek és jobbágyok házassági korlátozásával kapcsolatos jogi kérdéseket tette vizsgálat tárgyává (Regnum 1942/43). Földesúr és jobbágy viszonyát illetően nagyértékű forrásanyagra hívta fel a figyelmet *Oszváld Arisztid* (A gödöllői premontréi gimn. évkönyve 1939/40). Ugyancsak a nagybirtokon élő jobbágyság XV. századi életébe nyújt tanulságos bepillantást *Sinkovics István* (A magyar nagybirtok élete a XV. század elején, 1933). Középkori jobbágyságunk helyzetének sarkpontja a szabad költözés volt; a vele kapcsolódó fontos problémákra *Kring Miklós* gondolatébresztő tanulmánya hívja fel a figyelmet (Századok 1935), megoldásuk útjait is megmutatva. Sokáig e szabad költözés biztosítását olvasták ki Nagy Lajos 1351-i törvényéből; a szöveg filológiai pontosságú megállapításával *Szabó István*, parasztságtörténetünk mostani legeredményesebb kutatója adta e félreértett törvénycikk helyes értelmezését. Ugyanő tárta fel jobbágyságunk középkorvégi hanyatlásának két nagyfotosságú jelenségét is: a járványok nyomában járó pusztásodást és a terhek súlya alatt meginduló városbatódulást (Századok 1938). E folyamatok épügy előidéző okai lettek az 1514-i parasztlázadásnak, mint a XV. század végén a feltörekvő parasztbérlő-réteg jobbágyosorba szorítása, amire középkori társadalomtörténetünk mestere, *Mályusz Elemér* világított rá (Társadalomtudomány 1926, Századok 1930). Hogy a lázadást megtorló törvények korántsem mentek át mindenütt a gyakorlatba, azt a Thurzó-birtokok példáján *Berlász Jenő* mutatta ki meggyőző erővel (A Thurzó-birtokok a XVII. sz. első harmadában, 1936). Am a törökvilág mégis nyomasztó erővel nehezedett a jobbágyra — deríti ki az adózás tárgyalása során *Juhász Lajos* (Századok 1936) —: telke elaprózódott, pusztává lett, maga sokszor szellérré süllyedt; ugyanő érdekes képet ad földesúr és jobbágyok XVII. század végén pörösködéséről (Domanovszky-émlékkönyv, 1937). A földesúr típusa azonban korántsem az volt, aki végsőkig kizsákmányolta jobbágyát, mint arra Gömör megyéből s a XVII—XVIII. századból számos bizonyítékot hoz *Ila Bálint* (A gömöri jobbágyság a XVII—XVIII. században az úrbérrendezésig, 1938). Az elhanyagolt erdélyi jobbágyságtörténet terén *Szabó T. Attila* tett alapos kezdeményező lépéseket (Erdélyi Múzeum 1940). Egy-egy máramarosi ill. biharmegyei uradalom jobbágyviszonyaira vonatkozólag hoz értékes adatokat 1700 tájáról *Bakács István János* ill. *Kónyi Mária* (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve, IV. 1934.) A jobbágyra nézve előnyös szerződéses viszony XVIII. századi nagyfokú elterjedését tanulságosan világította meg *Lukács Zsófia* (A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán az úrbérrendezésig, 1937). A kezdődő állami jobbágyvédelem eszközeit és eredményeit tárja elénk *Ember Győző* (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve VI. 1936). Az úrbérrendezésnek, ez állami beavatkozás legszebb gyümölcsének indító okait már 1926-ben tisztázta *Eckhart Ferenc* és *Szabó Dezső* (Klebelsberg-émlékkönyv); utóbbi azután a Magyar Történelmi Társulatnak gr. Klebelsberg Kunó által életre hívott nagyjelentőségű Fontes-sorozatában az úrbérrendezés megindulásának iratait tette közzé bő bevezetés kíséretében, anélkül azonban, hogy ezt a jelentős reformot az előzmények s a közép-

európai fejlődés hátterébe kellően beállította volna. (A magyarországi úrbérendezés története Mária Terézia korában, I. 1933, v. ö. Érték, a tört. tud. k. XXV. 1934). Kiadványát a bécsi államtanács idevágó tárgyalásainak ismertetésével hasznosan egészítette ki *Ember Győző* (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve, V. 1935) és *Téglás J. Béla* (A szegedi Baross Gábor-gimnázium értesítője 1936/37). Az irtványok és visszaváltások nagy jelentőségéről — a sopronmegyei jobbágyra ill. földesúrra nézve — érdekes képet rajzol *Soós Imre* (Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében, 1941). Hogy milyen nehéz volt az erdélyi jobbágy sorsa s a rendi ellenálláson hogyan hiúsult meg ott az úrbérendezés, *Berlász Jenő* mutatta ki tanulságosan (A gr. Klebelsberg-Történetkutató Intézet évkönyve, IX. 1939 és Századok 1941.) *Vozáry Judit* a szepesi zselérek úrbérendezés-utáni helyzetét vázolta fel, nem a legnagyobb tájékozottsággal (Magyar Statisztikai Szemle 1938). *Bakács István János*, miután az addigi kutatások alapján a XVIII. századi paraszt helyzetéről áttekintő képet próbált rajzolni (Századok 1936), az 1791-i úrbéri bizottság munkájának megindulását követte nyomon (Domanovszky emlékkönyv, 1937); hogy miért rekedt meg a jobbágykérdés rendezésének ügye a XVIII. század végén, azt ismét *Berlász Jenő* kísérte figyelemmel (A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942). *Kérészy Zoltán* a jobbágyközségek igazgatásának kialakulására adott visszapillantást (Illés József-emlékkönyv, 1942). A jobbágytársadalom feltörekvő rétegéről, a szabadosokról *Csapóai Csaba* nyújtott az újkorra nézve összefoglaló képet (Századok 1940); a jobbágyoknak még feljebb, a nemességbe vezető újtáig pedig *Szabó István* helyezte éles megvilágításba (Turul 1941). A jobbágyfelszabadítás utáni korszakra vonatkozólag *Loránti Mária* a földtehermentesítés lefolyásának megismeréséhez vitt közelebb (Adatok az úrbéri kárpótlás történetéhez, 1927), *Sándorffy Kamill* a székely jobbágság felszámolásával kapcsolatos birtokjogi problémákat fejtette fel (Illés József-emlékkönyv, 1942), *Gabona Béla* a 90-es évek agrárszociális mozgalmairól adott precíz képet (A magyarországi agrármunkás-mozgalom története, 1934), *Iván János* pedig azt vizsgálta meg, hogy közvéleményünk az első világháborút megelőző évtizedekben milyen álláspontot foglalt el a földbirtokreform kérdésében. (Földbirtokreform és társadalmunk 1890—1914, 1935).

Felsorolásunk, úgy hisszük, elég beszédes képet ad arról, hogy parasztságtörténelünk mezeje valóban szorgos művelés alatt állt az elmúlt két évtizedben. Szinte több történt ezen a téren az első világháború óta, mint az előző két évszázad alatt; a kutatók népes gárdája gyűrűközött neki a feltoluló problémáknak, s alig van korszak parasztnépünk történetében, melyben számottevő mélységre ne ásott volna. Pedig csak az említett történettudományi irányok körébe tartozó tanulmányokról ejtetünk szót, mellőzve az új népi irányzat szélesebb közönségnek szóló, nem céhbeli historikusok tollából származó termékeit (Féja Géza: Dózsa György, 1939; Bözödi György visszapillantása „Székely bánja“ c. megálló erejű könyvében; hogy Kovács Imre merőben egyoldalú áttekintését, „Néma forradalom“ c. könyvében, ne is említsük), s azokat a munkákat is, melyek módszeres történettudományos felkészültség nélkül jöttek létre (így *Bernát Gyula* egyébként igen szorgalmas tanulmányai: A magyar jobbágyfelszabadítás eszmeáramlatai, 1930; Századok 1931; Az abszolutizmus földtehermentesítése Magyarországon, 1935; Az új Magyarország agrárpolitikája, 1938; továbbá szintén nem jelentős próbálkozások: Schneller Edith: A jobbágság társadalmi helyzete a paraszt-lázadások előtt, 1929; J. Zimmermann cikke, Deutsche Forschungen in Ungarn 1939; Missák Géza: A földtehermentesítés története napjainkig, 1937). De talán leginkább jellemzi parasztságtörténelmünk újabb felfutását, hogy részletproblémák megoldásán túl már összefoglaló fejlődésképek megrajzolására vállalkozhatott, s ha kisebb terjedelemben is, mint Acsády műve, nála mindenesetre alaposabban s maradandóbb ered-

ményekkel. *Sinkovics István* és *Szabó István* a földesurat és jobbágyot egész történetünk folyamán egybefűző erős szálakra mutatott rá meggyőző erővel (Űr és paraszt a magyar élet egységében, szerk. Eckhardt Sándor, 1941). A Magyar Művelődéstörténet pompás kötetiben (II—IV. é. n.) *Domanovszky György*, *Juhász Lajos* és *Csapodi Csaba* szép, kerek jellemzéseket adhatott az egyes korok jobbágyságának sorsáról. S ugyancsak nemrég *Szabó István*, aki már Ugocsa megye népiségtörténetéről írt úttörő munkájában hatalmas, jobbágyságtörténeti szempontból is tanulságos anyagot dolgozott fel, az újabb kutatások felhasználásával csekély terjedelemben is újszerű, pregnáns áttekintést nyújthatott a magyar parasztság történetéről (Magyar Szemle Kincsestára 8. 1940 és a Magyar föld, magyar nép c. munkában, 1943).

PARASZTSÁGTÖRTÉNETIRÁSUNK EDDIGI PROBLÉMÁI

VAJON AZT JELENTI MINDEZ, hogy történetírásunk megtett minden tőle telhetőt parasztnépünk multjának feltárása érdekében? Bizonyára nem. De hogy a kérdésekre pontosabb választ adhassunk, vessünk mégegyszer számot magunkkal, próbáljuk összegezni: milyen problémákat látott meg s iparkodott megoldani kétszázésztenedős parasztságtörténetünk? A „hogyan“, a módszer tárgyalása után vegyük szemügyre a „mit“, a téma kérdéseit is. A felvilágosodásra, mely szorosan vett iskolát nem hozott létre — hiszen képviselői közt nem fedezhető fel számottevő kapcsolat — nem szükséges bővebben kitérnünk; elégedjünk meg annak megállapításával, hogy jobbágyságunk multjából főként a felvilágosult állami jobbágyvédelem előzményei — illetőleg, ezek háttér-kontrasztjaként, a természetjoggal s a rációval ellenkező állapotok — ragadták meg figyelmüket. A romantika, mint láttuk, kiesett parasztságtörténetírásunk fejlődéséből; fogjuk össze tehát az elmúlt száz esztendő jellemvonásait.

Első pillantásra szembeszökő, hogy liberális történetíróink csaknem kizárólag a jobbágyfelkelések lefolyásának tisztázására szentelték energiáikat. Bármennyire hangoztatta is Horváth Mihály a nép „békés foglalkodásának“ mint történetírói objektumnak a fontosságát, feltűnő módon maga is, követői is éppen az összeütközések feltárását tekintették főcéljuknak. Nyilvánvaló: a liberalizmus lényegéből következtet az a szemlélet, hogy a parasztlázadások nem egyebek a dicső jobbágyfelszabadítás kudarcha fült elődeinél, s csupán azért buktak el, mert az idők szavát meg nem értő, elmaradott földesurak oldalán állt a hatalom. Ebből pedig önként következett egyrészt e lázadások feltétlen erkölcsi igazolása, másrészt az a meggyőződés, hogy ezek — mindaddig, míg bennük a jobbágyság a haladott, liberális eszmék zászlóvivője lehetett, tehát leverésük pillanatáig — a parasztság multjának legmagasztosabb, igazi lényegét adó momentumai. Horváth is inkább csak a politikai történettel való ellentét kidomborítása végett s talán romantikus olvasmányok hatása alatt emlegette a népi élet békés körét, anélkül, hogy a „népiség“ és a földművelés történetét illető, különben sem jelentős próbálkozásait a jobbágyságtörténet körébe vonta volna. De bizonyos, hogy szemlélete ebben a vonatkozásban is rugalmasabb volt, mint követőié, akik a liberális elveket nem *in statu nascendi*, hanem már megmerevedett formájukban tették magukévá. Ők már — K. Nagy Sándor komolyan nem vehető összefoglalását leszámítva — egyébről sem akartak tudni parasztlázadásoknál (Nagy Benjámin is tulajdonképen csak az 1514-i felkelés előzményeit írta le), ezek lefolyását azonban lehetőleg kétszer is (Dózsa-, Péro-, Hóra-lázadás) feldolgozták. Közülük különösen Márki volt az, aki mintegy hivatásának tekintette a különböző jobbágyfelkelések adatainak ösz-

szeállítását; s második Dózsa-könyv, ez irány időbeli lezárása, tanulságosan példázza, hogy a liberalizmus történetírása problémalátásban hetven év alatt alig jutott tovább, Horváth Mihály tanulmánya óta a „pörzendülések” szűk körében topogott 1514-től megint vissza 1514-ig. Mászóval: a parasztság hosszú multjából csaknem kizárólag azokat a rövid, kritikus időszakokat ragadta ki, midőn a parasztok kavargó elégedetlensége országos és hadi eseményekben robbant ki, azaz a társadalmi feszítőerők feltörték a politika síkjára. S Márki, az irány legfőbb képviselője, még ezt a hirheft mozgalmat is megszemélyesítve, életrajz formájában adta elő, a kollektív feszítőerők feltárása helyett úgy ábrázolta mint *egy ember*: Dózsa György céltudatos katonai-politikai cselekvését. Nem kevésbbé jellemző Thaly példája: a XVII—XVIII. század parasztfelkelései — mint láttuk — az ő felfogásában nem egyebek a Rákóczi-felkelés elő- és utójátékainál, tehát a társadalomtörténet jelenségei a politikai történet eseményeivé „lépnek elő.” Ha még meggondoljuk, hogy a liberális irány hívei jobbágyságunk történetének — kivált liberális szemmel — legjelentősebb eseményét, a felszabadítást nem tették részletes vizsgálat tárgyává, hanem elintézettnek vélték egy politikai aktussal, az 1848:IX—XIII. tc. megalkotásával: igazolva látjuk fentebb adott általános jellemzésünket, hogy a liberális történetírás lényegében mindig politikai történetírás maradt.

Érthető, ha a történelmi materializmus is előszeretettel fordult a jobbágyfelkelések felé, hiszen a lappangó osztályharc meg-megújuló kitöréseit látta bennük; nevük ennél fogva a szocialista szóhasználatban többé nem jobbágyzendülés, még kevésbbé lázadás, hanem a „munkások forradalma”. De a materialisták, mint Acsády példája mutatja, ezen túlnőleg nem kisebb buzgalommal próbálják megrajzolni ez osztályharc anyagi hátterét, összehordani és kellően tálalni a földesúri „kizsákmányolás” hatásos bizonyítékait; ennek során kivált az állami adó s az úrbéres terhek részesülnek beható figyelemben. Ennek megfelelően Acsády összefoglalása részben politikai-történeti, részben gazdaságtörténeti jellegű; a tulajdonképeni társadalomtörténeti nézőpont alig érvényesül. Jellemző e tekintetben, hogyan vonja meg Acsády a korszakok határait. Az általa fölvetett három mérőföldkő — 1301, 1514, 1711 — közül csak a középső tekinthető kifejezetten társadalomtörténetinek, a másik kettő világosan mutatja a politikai történet hatását. De még inkább erre vall, hogy Acsády e fő korszakokon belül többnyire királyok szerint csoportosítja anyagát (szinte a krónikairókra emlékeztető eljárás!), s a fejezeteket az uralkodó országlásának általános jellemzésével kezdi, mintegy e politikai bevezetéssel adva meg az alaphangot.

A politikai történet szempontjai, különösen az indulásnál, a pozitívista jobbágy-tanulmányokon is jól megfigyelhetők. A jobbágyfelkelések lefolyásának tisztázása azonban csakhamar egy-egy kiragadott — s többnyire politikai eseményekhez kapcsolódó — részletkérdés tárgyalásának, vagy egy-egy kisebb (még pedig gyakran politikai nézőpontból elhatárolt) korszak művelődéstörténeti jellegű feldolgozásának ad helyet. Mindkét esetben a jobbágyok jogállása, terhei, a szolgáltatások pontos adatai állanak a pozitivisták érdeklődésének középpontjában. A századforduló óta azután, a középkori források társadalom-jelölő kifejezéseinek értelmét bogozva, az irány jelentősebb képviselői a szolgáló népek rétegeinek elhatárolására is számottevő erőfeszítéseket tesznek.

A jobbágytársadalom összetétele, egyes rétegeinek mibenléte alkotja a szellemtörténeti iránynak is legfőbb problémáját; e rétegeket azonban nem önmagukban s önmagukért teszi vizsgálat tárgyává, hanem a társadalom egészébe szervesen beilleszkedő komponenseket lát bennük. E

szemlélet önként hozza magával a társadalom dinamikájának, belső hullámzásának megfigyelését. A pozitivizmus még általában véve forrásadatokkal többé-kevésbé rögzíthető adottság módjára kezelte, a társadalom megállapodott, sztatikus egységének fogta fel jobbágnépünket, nem sokkal különbül, mint a materialisták vagy a liberálisok. Mindvégig élőknek, alakulónak, fejlődő organizmusnak csak a pozitivisták közül messze kimagasló Tagányi Károly kutatásai óta látjuk agrártársadalmunkat; a jobbágyság egyes elemeinek emelkedését, süllyedését — kétségtelenül a bontakozó társadalomtudomány hatása alatt, melytől elválaszthatatlan Hornyánszky Gyula nagyjelentőségű munkássága — csak az első világháború óta teszi tüzetes vizsgálat tárgyává történettudományunk. Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy most már mindenestül e belső, szorosan vett társadalomhistóriai szempontok uralkodnak jobbágyságtörténeti irodalmunkban, a politikai történet nézőpontjának teljes félretételével. A paraszti megmozdulások lefolyásának rekonstruálásával, igaz, ma már nem sokat bajlódnak kutatóink, de koránt sincs hiány olyan tanulmányokban, amelyek állami akciók s beavatkozások lefolyásának tisztázását tűzték ki céljukul. Ez a jelenség részben külső okokkal: a bécsi levéltári anyag hozzáférhetővé válásával függ össze, másrészt azonban mélyen bocsátja gyökerét a szellemtörténet sajátos természetébe. A szellemi tényező kidomborítása ugyanis együtt jár azzal, hogy az irány hívei egy-egy uralkodó eszmében látják a különböző korszak fő jellemvonását. E korformáló eszmék fölülről terjedtek lefelé, s ha egyáltalán eljutottak a paraszti rétegekig, hatásuk a nép körében csak nagy ügyvel-bajjal ragadható meg; az uralkodó eszmék szerepének kidomborítására tehát jobbágyvonatkozásban is mindenekelőtt a felső rétegek s még inkább az állam sorsát irányító tényezők állásfoglalása nyújt megfelelő alkalmat. Nyilvánvaló azonban: annak előadása pl., hogy a bécsi udvar jobbágyvédő akciói az egyes hatóságok retortáin át milyen viszontagságokon mentek keresztül, önmagában véve nem a jobbágyság, hanem az állami jobbágypolitika története — hiszen az intező körökre jellemző s nem a jobbágyokra —: tehát lényegében politikai történetírás.

A TOVÁBBFEJLŐDÉS ÚTJA

KORANTSEM AKARJUK AZT ALLÍTANI, hogy a politikai történet szempontjait és jelenségeit, mint oda nem tartozókat, ki kell rekesztenünk parasztnépünk multjának tárgyalásából. Nem vitás, hogy a politikai történet ezer szál fűzte jobbágyságunk sorsához mindenkor; a mult egyetlen élő, szerves egésznek alkotott, s ennél fogva egyes részei ma sem szakíthatók el egymástól erőszak nélkül. Bizonyos az is, hogy a parasztlázadások éppolyan fontos momentumai jobbágyságtörténetünknek, akár a törvényes intézkedések vagy egyéb állami akciók, s nélkülük nem ismerhetnők meg az utat, melyen falusi népünk eljutott mai állapotáig. De milyen szegényes lenne parasztságtörténetünk, ha egyebet sem tudna élnék tárnai azoknál a momentumoknál, melyekben a jobbágyság ügye politikummá lett, s a parasztsors hullámzása az országos politika szintjéig csapott fel!

Ne felülről, az udvar s a magas hatóságok szemszögéből tekintsünk le jobbágnépünk hajdani életére. Torzítástól mentes, valóság-hű képet csak akkor kaphatunk róla, ha alulról, önnön mélyéből próbáljuk újra felépíteni. Nem kívülről, idegenből: a politikai történetből, hanem önnön magából vett, benső, társadalomtörténeti szempontokkal kell közelednünk a letűnt paraszti sors megértése felé. Láttuk a politikai különbséget a politikai események individuális-esetleges jellege s a társadalmi folyamatok kollektív-konstans természete között; hogyan is szabhatna hát

irányt egyik a másiknak e két annyira különböző diszciplína közül? Lásuk be: parasztlázadások kétes dicsőségénél hívebben tükrözik a parasztsors lényegét, s az egész nemzet története szempontjából is hasonlíthatatlanul fontosabbak jobbágnépünk dolgos hétköznapijai. *Ezek* feltárása az elsőrendű feladat, *ezek* tükrében tárul fel a paraszti életforma igazi értelme. Ne keressük mindenáron a lázadó dacos vonásokat parasztnépünk arculatán, ne tulajdonítsunk lépten-nyomon hangzatos, országos szerepet neki; mélyedjünk el inkább hűséges országépítő munkájába, csöndes, egyszerű életébe. Nincs az a forradalom, melynek süvöltése hallhatatlanná tehetné a falusi ember kitartó erőfeszítését, irracionális mélységekben gyökerező, szerves közösségi életfolyamatait. A szociális reformer mesterkéltséggel, büszke attitűdjé, melyben Dózsa s követői lépnek elénk, hogyan is tarthatná elénk a paraszti lét igazi gyökerét, hagyományok örökődő, konzervatív természetét? Parasztságtörténelmünk régebb iskoláinak nem volt érzéke hozzá, hogy ilyen sztatikus, állapotszerű vonásokat méltányoljon: ellenkezett ez a liberálisok forradalmi, felvilágosultak s pozitivisták haladási, materialisták katasztrófa-elméletével egyaránt. S ami főként a liberalizmus híveire jellemző: a kollektív mélykultúra kutatásánál sokkal könnyebbnek mutatkozott a nagy jobbágy-megmozdulások megszemélyesítése, hogy ily módon a politikai történetírásban szokásos individualizáló-rationális fejlődésmagyarázat kaptafájára lehessen húzni azt, ami valójában tudattalan, organikus bontakozás eredménye. Nem vitás azonban, hogy a politikai szempontok és vonatkozások kidomborítás a kutatás kezdetleges fokának felel meg: a jobbágságtörténetírás gyermekkorának maradványa, azé az időszaké, mikor társadalomtörténelmünk, lassan kibontakozva a politikai történetírás egészéből, még ennek gyámsága alatt élt, minden lépésénél ennek karjára támaszkodott.

De úgy véljük, az sem fejezi ki parasztnépünk multjának legbenső lényegét, ha a kutatás a jobbágy állami és földesúri terheinek pontos megállapításában látja legfőbb feladatát. Hogy mit fizetett a paraszt, mivel adózott — pénzben, terményben, munkában — az államnak, a megyének és földesurának, önmagában véve nem lehet hű tükre helyzetének; csak úgy ítélni lehet meg terheinek igazi súlyát, ha feltárjuk életének pozitív oldalát is, ha azt is fürkésszük: miből teremtette mindezt elő, milyen eredményt hozott munkája, gazdasága. Földesúr és jobbágy jogviszonyának mindenáron való elemezgetése, csakúgy, mint a paraszti rétegek jogállásának pontos rögzítésére való törekvés a jogi szempont túltengésének a jele s ismét csak kezdeti stádiumra utal: arra az időre, mikor a gazdaságtörténelem, a társadalomtörténetírás ikerestvére, még a jogtörténelemnek volt mellékhatása, s ennek védőszárnyai alatt vágott neki feladatai teljesítésének. Kétségtelen azonban, hogy a jogi momentumok gyakori kiemelésének a tudománytörténeti indítékokon túl más, parasztságtörténetünk forrásainak természetében rejlő okai is vannak. Ismeretes, hogy az írásbeliséget eredetileg jogi szükséglet hívta életre, okleveles emlékeink hosszú időn át csaknem kizárólag jogi bizonyágként keletkeztek, s ennél fogva jobbágságtörténetünk írásos dokumentumai is nagyobbrészt jogi tényeket vagy kívánalmakat rögzítenek. De ezek is leginkább a földesuraságnak köszönhetik létrejöttüket, hiszen a parasztság — saját kárára! — sohasem tudott számottevő szervezeteket kiépíteni, melyek működésük során írásos emlékeket örökíthettek volna ránk. Vegyük még ehhez azt, amit bevezetőül a közösségi életfolyamatok szokásszerű, alig változó, amorf és anonym jellegéről, a parasztnép szűkszavúságáról, csekély kifejezőképességéről s az írásbeliség ottani elenyésző szerepéről mondtunk: s gondolkodóba kell esnünk parasztságtörténetírásunk fejlődési lehetőségei felől.

MEGSEM HISSZÜK, hogy parasztságtörténelmünknek le kelljen mondania arról, hogy tovább lásson jobbágyzendüléseknél, állami akcióknál, a falusi nép helyzetének jogi momentumainál, vagy akár a társadalmi rétegződés alakulásánál. Marad még egynehány eszközünk arra, hogy megragadhassuk, ami ezek mögött van, hogy megkíséreljük felidézni parasztnépünk hajdani életét a maga teljességében. Ott vannak mindenkéül az országos jellegű adó-, dézsma-, népességösszeírások. Hogy milyen értékes anyag rejlik bennük, bőven megmutatta *Tagányi Károly* a földközösség történetéről írt mesteri tanulmányában (*Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1894), mely egy egész elsüllyedt világot tár az ámuló olvasó elé. Aligha túlozunk, ha ezt a munkát — bár gazdaságtörténelemnek íródott s nem mentes bizonyos pozitívista törvényszerűség-kereséstől — parasztságtörténetírásunk mindmáig legkitűnőbb termékének tekintjük. Vitathatatlan: Tagányi olyan mélyre hatolt népünk hajdani életébe, mint sem előtte, sem utána senki más; s tanulmánya ismét arra figyelmeztet, hogy a társadalmi jelenségekkel legközelebről rokon gazdasági folyamatok oldaláról közelíthetjük meg leginkább a paraszti mult legbenső lényegét. Jellemző, hogy kortársai távolról sem ismerték fel Tagányi munkájának jelentőségét; Márki, mint láttuk, csak odavetve idézte, Acsády is elégnék tartotta nyole sorban megemlékezni róla jobbágyágtörténetében. Érthető, ha a liberalizmusnak nem volt érzéke közösségi intézmények iránt, melyektől éppen megszabadítani vélte parasztságunkat; nem nagyon illettek azok a történelmi materializmus rendszerébe sem, hiszen okkal-móddal sem a kizsákmányolás, sem az osztályharc kategóriájába nem voltak besorolhatók. Mégis meg kell lepődnünk azon, hogy az anyagi jelenségek iránt nagy érzéket mutató Acsády ily könnyedén átsiklott a lényeg: a paraszti gazdálkodás s az általa sokat emlegetett munkaszervezet döntő kérdései fölött. Megfigyelhetjük azonban, hogy Acsády tulajdonképp csak az általános gazdasági keretet vonja meg jobbágyágtörténetében, s nem a paraszti gazdálkodásra fordítja figyelmét; röviden csak a népesség és a megművelt terület összegezését veszi át saját nagy feldolgozásából is, az 1715-i és 1720-i országos összeírásnak sok más értékes tanulással szolgáló anyagából — pedig éppen ez adta a kiinduló pontot Tagányi alapvető tanulmányához.

Az általános összeírások feldolgozása azonban önmagában nem lehet elegendő, hiszen csupán keresztmetszeteket ad s nem genetikus fejlődésvonalat. A hosszanti, szerves kibontakozás követésére csak modern, módszeres felkészültségű helytörténeti kutatás vállalkozhat, olyan, amely a *Mályusz Elemértől* húsz évvel ezelőtt körülírt programot (Századok 1924) teszi a magáévá. Ebbe a keretbe tartozik mindenekelőtt a kisebb-nagyobb uradalmak hajdani életéről ránkmaradt forrásanyag szakszerű feldolgozása. Emeltettük, hogy a földesuraság termelte ki a jobbágytság történetére vonatkozó írásos emlékeanyag legszámottevőbb részét; tehát a kutatásra az egyes, főként nagyuradalmak levéltárai nyújtanak legtöbb lehetőséget. De nem kevésbé fontos, hogy a hajdani nagybirtok a földesúrtól függő szerves gazdasági és társadalmi egységet alkotott, s így a parasztság sorsa itt a maga teljes életösszefüggésében tárul elénk. Éppen ez ad parasztságtörténeti vonatkozásban is rendkívüli jelentőséget a *Domanovszky Sándortól* létrehozott „Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez“ c. sorozatnak. Ebben a XVI. századra nézve *Komoróczy György* (Nádásdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása, 1932) a dunántúli nagybirtokon élő jobbágytság helyzetének felvázolásával próbálkozott meg; a XVIII. század első felét illetően *Csapodi Csaba* (Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása, 1933) ugyancsak egy dunántúli, *Ravasz János* (A sárospataki uradalom gaz-

dálkodása, 1938) pedig egy felső-tiszamenti uradalom jobbágynéperől adott áttekintést; a XVIII. század második feléből *Gerendás Ernő* (Az esztergomi főkaptalan garamszentbenedeki birtokkerülete, 1934) egy felvidéki egyházi birtok jobbágyszociális viszonyait vette szemügyre; e sorok írója pedig (A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, 1933) a XVIII. század közepétől a XIX. század elejéig követte nyomon egy pestkörnyéki uradalom parasztnépét, figyelemmel ennek gazdálkodására, közösségi berendezkedésére, életmódjára s az erősebb-gyengébb szálakra, melyek földesurához fűzték. E tanulmány sorozat eredményeihez — melyekről *Domanovszky Sándor* adott (Zur Geschichte der Gutsherrschaft in Ungarn. Wirtschaft und Kultur, Dopsch-Festschrift 1938) új meglátásokban bővelkedő, európai horizontú összefoglalást — szervesen csatlakoznak *Holub József* (Egy dunántúli nagybirtok élete, 1943) megállapításai a veszprémi püspökség középkorvégi birtokain s *Bojt Lajos* kutatásai (A fejérvári örkanonokság birtokának története, 1935) egy XVIII. századi somogy megyei egyházi nagybirtokon élő jobbágynépről.

A parasztságtörténet helytörténeti jellegű kutatása azonban nem állhat meg az egyes uradalmak határán: tovább kell hatolnia a paraszti munka tulajdonképeni színterére, az egyes községek életének genetikusan ábrázolásáig. S ehhez fel kell használnia minden forrásanyagot, ami csak keze ügyébe kerülhet. Mindenekelőtt persze a községben fennmaradt írásos emlékeanyagot: a jegyzőkönyvek pl., mint azt *Kring Miklós* mutatta meg (Szentpétery-emlékkönyv, 1938), kellő módszerességgel kiaknázva, élénk fényt vetnek nagyobb községeink hajdani igazgatására, sőt segítségével igen elevenen tárul elénk alföldi parasztvárosaink egész elszűlyedte élete (ld. *Majlát Jolán*: Egy alföldi civis-város kialakulása, 1943; *Márkus István*: Kertek és tanyák Nagykerörsön a XVII—XVIII. sz.-ban, 1943; és kettejük cikkét, Századok 1943). De kutatnunk kell azt is, ami nem rögződött meg írásban: a jogszokásokat; ezen a téren, óriási apparátussal, ismét *Tagányi Károly* rakta le az alapokat (A hazai élő jogszokások gyűjtéséről, 1919 és németül: Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn, 1922); kezdeményező munkája újabban *Papp László* tanulmányában (Kiskunhalas népi jogélete, 1941) érlelt gyümölcsöt. Sok értékes anyagot nyújthat a parasztságtörténet kutatójának a néprajz is, ha időben, genetikusan rögzíteni tudja anyagát; e tekintetben elég, ha *Györffy István* sokrétű és nagyjelentőségű kutatásaira utalunk. Ugyancsak Györffynek köszönhetjük egyebek között a Mályusztól sürgetett településtörténeti módszer sikeres felhasználását alföldi parasztvárosaink településformájának vizsgálatában (Az alföldi kertés városok, 1926; Hajduböszörményi települése, 1927; Magyar falu, magyar ház, 1943; ld. még Földrajzi Közlemények 1937; v. ö. *Szabó István*, Föld és Ember 1929, *Papp László*: A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása, 1936 és Néprajzi Értesítő, 1940, *Szabó Kálmán*: Kecskeméti tanyák, 1936. *Mendöl Tibor*, Földrajzi Közlemények 1939 és Magyar Művelődéstörténet, IV. k., *Erdei Ferenc*, Magyar tanyák, 1942 és *Márkus i. m.*) Értékes útbaigazításokat adhat a falu hajdani képének, építkezésének, a parasztház belső tagozódásának és berendezésének megismerésére a régészet is, mint azt *Papp László* (Néprajzi Értesítő 1931), *Szabó Kálmán* (Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei, 1938) és *Domanovszky György* (Magyar Művelődéstörténet, II. k.) mélyre világító kutatásai bizonyítják. De túl a falu- és házfornakon, ott van utolsónak a paraszt hajdani életének még egy emléke: maga a föld, melyben századok folyamán mélyen bevesődtek verejtékes munkájának nyomai, a faluhatár, melyet nyers és barátságtalan természeti környezetből ő formált kultúrtájjá. A dülönevek s a régi dülötérképek ma is őrzik ennek a földben akkumulált erőfeszítés-

nek emlékét, csak érteni kell hozzá, hogy vallomásra bírjuk őket. Ideje lenne, hogy ez a kutatási módszer nálunk is követőkre találjon, hiszen az a békés kultúrmunka, mely a faluhatár hajdani képéről ma is biztatóan sugárizik felénk, parasztnépünk évezredes multjának legfőbb tartalma, hivatásának igazi értelme.

JOB BAGYSAGTÖRTENELMUNK, két évszázados fejlődés után, immár nem mehet el közönyösen e nagy bőséggel táruuló feladatok és kutatómódszerek mellett. Úgy hisszük, társadalomtörténelmünknek általában ki kell törnie mai szűk köréből, kiterjesztve vizsgálódását mindarra, ami kollektív jelenség, ami az individuális, elsősorban a politikai történet körébe nem vonható, hiszen a társadalmi folyamatok erőszakétel nélkül nem gyömöszölhetők a jog- vagy oktatástörténelemhez hasonló részdiszciplína keretei közé. Parasztságtörténelmünk is csak akkor válik a magyar falusi nép multjának igazi megelevenítőjévé, ha — túl politikai vonatkozásokon, jogi tényeken, társadalmi rétegződésen — magába öleli a kollektív mélykultúrát, letűnt századok paraszti életét a maga teljességében.

WELLMANN IMRE

JEGYZET. Tanulmányunk bevezető részének megírásában a következő munkáknak vettük hasznát: *Kornis Gyula*: Történetfilozófia, 1924; *A. Vierkandt*: Familie, Volk und Staat, 1936; *Dékány István*: A történettudomány módszertana, 1925; u. az: Gazdaság- és társadalomtörténet. (A magyar történetírás új útjai, szerk. Hóman Bálint, 1931); *Szekfü Gyula*: A politikai történetírás (uo.); *Hóman Bálint*: A történetírás útja (uo.). Az irracionalis lényező jelentősége, általában a szokásszerű fejlődés s a paraszti életforma lényegének felismerése tekintetében alapvetők *Hajnal István* tanulmányai (ld. Károlyi Árpád-émlékkönyv 1933, Klebelsberg-émlékkönyv 1933, Századok 1939 és 1942, Városi Szemle 27. évf.; Az újkor története, 1936 stb.). — Az európai történetírás fejlődésére nézve ld.: *E. Fueter*: Geschichte der neueren Historiographie, 1936, továbbá Hóman i. tanulmányát. — A magyar parasztságtörténeti irodalom összegyűjtése, irányainak megállapítása és kritikája tekintetében csaknem teljesen töretlen úton kellett járniuk; így mondanivalónk magukon a szövegben felsorolt munkákon épül. Kielégítő történeti bibliográfia híján bizonyára vannak hézagok seregszemlénkben; kétségtelen, annak is megvan a maga hátránya, hogy a speciális parasztságtörténeti tanulmányokra kellett korlátozniuk előadásunkat — a szélesebb körre terjeszkedés azonban (társadalomtörténeti munkákra általában s az átfogó feldolgozások jobbágyvonatkozásaira) sokatmarkolással lett volna egyértelmű s a pártatlanság veszélyével nyegegetne. Történetírásunk részletes története ugyancsak feldolgozatlan. Flegler Sándor jó hetven évvel ezelőtt írt áttekintése (A magyar történetírás története, 1877) ma már természetesen nem igazíthat útba; Hóman i. tanulmánya (mely Márkit pl. a pozitivisták közé sorolja), *Baráth Tibor* könyve (L'histoire en Hongrie 1867—1935, 1936) s a pozitívizmust illetően *Thieneman*; *Tivadár* és *Nagy József* jellemzései (Minerva 1922, 1926) pedig, kitűzött céljuknak megfelelően, csak általánosságban adhatnak irányítást, s nem a parasztságtörténelemre nézve. A XIX. század-eleji irodalomnak legújabb, részletes feldolgozása (*Léka Lajos*: A magyar történetírás története 1790—1830, 1943) tudomást sem vesz Pfahlerről. Gazdaság- és társadalomtörténetírásunk újabb fejlődését illetően úttörő jelentőségű *Kring Miklós* lengyelülv tanulmánya (Wegierska historiografia spoleczno-gospodarcza w ostatnich 25 latach, 1937); a legutóbbi száz esztendőről nemrég adott kronológikus, évtizedek szerint haladó áttekintésnek (*Berlász Jenő*, Közgazdasági Szemle 1943 nov.-dec.) természetesen nem is célja, hogy parasztságtörténetírásunk fejlődéséről teljességre törekvő, kerek képet adjon.